

MÀSTER D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA I MÓN ACTUAL

La qüestió social a la província de València a
partir del qüestionari de la Comissió de Reformes
Socials (1883-1891)

Treball Final de Màster

Raúl Año Bresó

01/09/2018

Índex

1. Introducció.....	4
1.1. Justificació.....	7
1.2. Objectius del treball.....	8
1.3. Metodologia.....	9
1.4. Hipòtesi del treball	10
2. Estat de la qüestió: el Reformisme Social a Espanya.....	11
2.1. Distintes postures entorn a la qüestió social i el reformisme social	11
2.2. La institucionalització de la reforma social	14
3. El projecte de la Comissió de Reformes Socials	16
3.1. El projecte de la Comissió a la Província de València	21
3.1.1. El context de la província de València a finals del segle XIX.....	21
3.1.2. El precedent: el Congrés Sociològic de València de 1883.....	23
3.1.3. Una figura clau: Eduardo Pérez Pujol	26
3.1.4. La Comissió a la província de València.....	28
4. El treball de la Comissió a la Província de València.....	33
4.1. Temàtiques tractades.....	38
4.1.1. Gremis	38
4.1.2. Vagues	42
4.1.3. Jurats mixtes.....	47
4.1.4. Associacions.....	49
4.1.5. Invàlids del treball	54
4.1.6. Condició econòmica dels obrers	55
4.1.7. Salari.....	58
4.1.8. Hores de treball	59
4.1.9. El treball de les dones.....	60
4.1.10. El treball dels infants.....	62

4.1.11. Institucions de previsió, de crèdit i d'assegurances	63
4.1.12. Beneficència	68
4.1.13. Emigració	72
4.1.14. Impostos	72
5. Síntesi dels resultats	74
6. Conclusions	76
7. Bibliografia.....	78
8. Annexos.....	82
Annex 1. Qüestionari de la Comissió de Reformes Socials	82

Pablo Iglesias dirigint un míting al Jardí del Buen Retiro (1900). Font: Wikimedia Commons

1. Introducció

Les revolucions liberals de principis del segle XIX intenten portar a terme una tasca que encara a dia de hui ens resulta gegant. Aquesta tasca és la de transformar el vell ordre de l'Antic Règim en les seues distintes vessants (política, econòmica, social...) i crear una societat nova. Però, aquest procés de transformació lluny de donar lloc a una societat perfectament harmònica, va deixar pas a noves problemàtiques de diversos tipus i importància, alguns dels quals són de gran importància i arriben fins a hui.

Una d'aquestes problemàtiques, tal vegada la més important, és l'anomenada qüestió social. L'Antic Règim tenia greus defectes, especialment en l'àmbit econòmic, però havia teixit una xarxa densa de solidaritats i col·laboracions recíproques (com els gremis) que els revolucionaris liberals havien destruït en la seua tasca d'alliberar l'individu de les reminiscències feudals. L'Estat d'Antic Règim limitava la competència, regulava preus i recorria a nombrosos mecanismes per a compensar les deficiències socials i mantenir controlada la població. Els liberals, per contra, atribuïen a aquesta intervenció gran part dels mals de l'economia. Per tant, només arribar al poder es va procedir a proclamar i defensar la no intervenció de l'Estat i la lliure competència.

El resultat, però, no va ser tan exitós com es preveia en els escrits del liberalisme més positiu, com per exemple Adam Smith. Sinó que, a mesura que avançava la industrialització i s'afermava el lliure mercat, augmentava una nova problemàtica: la qüestió social. En resum, aquest desafiament fa referència a l'existència d'una gran part de la població que, a pesar de treballar, no pot eixir de la pobresa. Al mateix temps, la qüestió social és en gran part fruit de la contradicció entre la diferent evolució de les rendes del capital i del treball, així com de la diferent força dels treballadors front als patrons.

La qüestió social avançà i guanyà en complexitat a mesura que avançava el segle, en paral·lel a la industrialització europea. D'aquesta manera, a finals del segle XIX, en el darrer terç, el conjunt dels països europeus s'adonaren de la necessitat d'intervenir en aquesta problemàtica d'alguna manera. En aquest sentit, sectors diferents del liberalisme (catòlics, liberals conservadors i progressistes...) i forces obreres (com el socialisme) anaren entenent que era necessari intervenir en la societat i l'economia per a poder fer front a una confrontació social creixent que amenaçava l'existència mateixa de la societat.

Així doncs, voltant de la dècada dels anys 1870 i 1880, es donaren a Europa diverses iniciatives reformadores que volien posar remei a aquesta problemàtica. Cal destacar que en molts països aquest primer esforç va anar de la mà d'una ciència naixent i de gran utilitat per a la governació dels assumptes públics: la sociologia. Per exemple, en el cas espanyol que a nosaltres ocupa la primera acció per a fer front a la qüestió social va tenir lloc en 1883 amb la creació de la Comissió de Reformes Socials, un ens delegat del govern per a estudiar i analitzar la qüestió social a l'estat espanyol. El bagatge dels seus membres va portar a que la ferramenta triada per a assabentar-se de l'estat de la situació social existent a l'Estat espanyol fóra un qüestionari estadístic, que seguia les més innovadores tendències de la sociologia i estadística europea. Les respostes d'aquest qüestionari per a la província de València són l'objecte d'estudi d'aquest treball.

La problemàtica social és un tant desconeguda i no se li presta suficient atenció a l'hora d'explicar l'evolució diacrònica de l'Estat espanyol, al segle XIX i XX, però, una vegada es té present resulta un eix discursiu fonamental per entendre l'evolució formal i pràctica del poder polític a Espanya, així com les relacions entre les distintes classes socials. La qüestió social, a Espanya i a Europa, és fonamental per a entendre i explicar el món contemporani. I encara ho és hui en dia. Per això, les ments més destacades del segle XIX espanyol dediquen especial atenció a aquest problema i s'esforcen, no sols per estudiar-lo, sinó també per proposar respostes i informar-se dels desenvolupaments europeus en la matèria.

La qüestió social va seguir sent una problemàtica constant al llarg del segle XIX i XX. L'evolució història d'aquest diàleg va portar en la dècada dels anys 1940 i 1950 a la construcció de l'Estat del Benestar europeu. Aquest model d'Estat és una resposta a la problemàtica social enunciativa en un context europeu molt concret dominat per la destrucció de postguerra, així com per una evolució en el discurs reformista en què no podem entrar, però que cal tenir present.

A fi d'analitzar una problemàtica tan complexa anem a desenvolupar el present treball en els següents apartats. En primer lloc, justificarem l'elecció del tema i la importància del mateix per a la historiografia actual. En segon lloc, establirem els objectius del treball que volem accomplir amb la nostra investigació. Després exposarem la metodologia emprada en la realització d'aquest treball. En quart lloc, exposarem la

nostra hipòtesi de partida per a analitzar els documents i la bibliografia treballada. A continuació, realitzarem un breu estat de la qüestió sobre la reforma social, la qüestió social i la Comissió de Reformes Socials a Espanya i al País Valencià per a contextualitzar l'aspecte més central del nostre treball. En sisè lloc, entrarem a l'anàlisi del document a tractar i ho farem per temàtiques (salari, hores de treball, condicions de treball...). Aquesta és la part central del treball i en la que més aprofundirem. A continuació, farem una síntesi dels resultats i extraurem conclusions sobre els mateixos, de fet, en aquest punt acceptarem o refutarem la hipòtesi de partida i valorarem l'aconseguit dels objectius plantejats. Finalment, presentarem la bibliografia emprada.

Torn de nit a una fàbrica de vidre d'Indiana, Estats Units (agost, 1908). Font: Lewis, W. Hines

1.1. Justificació

Aquest treball ens sembla d'especial importància perquè suposa una nova aproximació a una temàtica, en general poc tractada però de gran importància. La revisió en profunditat de la tasca de la Comissió de Reformes Socials a la província de València ens pot donar una idea general de com va estar el procés a diferents indrets, així com de l'estat general de la qüestió social al País Valencià.

El qüestionari de la Comissió és una autèntica fotografia social de la realitat espanyola de la dècada de 1880 a tot l'estat espanyol. És una imatge rica en matisos perquè el qüestionari és molt ampli i pregunta sobre les qüestions més diverses, com l'oci i la vestimenta, així com també altres més essencials com l'estalvi, el salari o l'alimentació. A tot això, cal afegir que la resposta valenciana al qüestionari és, de llarg, la més completa de totes les presentades a la Comissió. És la més completa en volum d'informació, detall de la mateixa i varietat de persones entrevistades. Tot això dibuixa una posició extraordinària per a l'observació de la situació de la qüestió social al País Valencià a finals del segle XIX.

D'altra banda, però, la qüestió social és una de les problemàtiques de major actualitat i importància a inicis del segle XXI. Autors com Piketty han reflexionat sobre les relacions del capital i el treball en el nostre moment històric.¹ Altres autors, com és el cas destacat de Rosanvallon, parlen de l'existència d'una «nova qüestió social», fruit de l'anterior i amb la que té una continuïtat històrica evident.² Per això, Guy Standing s'esforça en definir una nova classe social, el *precariat*, com a producte d'eixa mateixa nova qüestió social.³ Com veiem la qüestió social com a problemàtica històrica arriba des d'inicis del segle XIX a avui en dia i sembla ser una fenomen innat i vinculat al capitalisme. De fet, possiblement sigui producte de les contradiccions internes d'aquest sistema econòmic. Per aquest motiu, conèixer la qüestió social en el passat, des de les seves característiques fins als efectes en la societat o les respostes plantejades pels legisladors del moment, ens poden ajudar a entendre i afrontar les contradiccions que experimenta la nostra societat hui en dia. És a dir, l'estudi del passat, en aquest sentit, en

¹Piketty, T. (2014). *L'economia de les desigualtats*. Barcelona, Espanya: Edicions 62; Piketty, T. (2014). *El capital al segle XXI*. Barcelona, Espanya: RBA.

²Rosanvallon, P. (1995). *La nueva cuestión social*. Buenos Aires, Argentina: Ediciones Manantial; Rosanvallon, P. (2013). *La sociedad de los iguales*. Barcelona, Espanya: RBA.

³Standing, G. (2016). *The precariat*. Londres, Regne Unit: Bloomsbury.

resulta de gran utilitat per a afrontar els problemes del present per la seua pròpia vinculació i configuració històrica.

Per tots aquest motius hem decidit afrontar l'anàlisi d'un fragment de la qüestió social a l'Estat espanyol, amb la voluntat d'afegir un esforç més en la comprensió d'un fenomen tan complex com aquest.

1.2. Objectius del treball

En aquest treball ens hem plantejat diversos objectius a aconseguir.

1. Analitzar els resultats de la resposta valenciana al qüestionari de la Comissió de Reformes Socials.
2. Analitzar l'adequació de les preguntes formulades a les problemàtiques que suposem es podrien produir en la societat valenciana de finals del segle XIX.
3. Extraure dades quantitatives i qualitatives sobre la vida de les classes treballadores en la València de finals del XIX.
4. Analitzar els distints graus de participació de les diferents classes socials en el procés d'elaboració de les respostes al qüestionari, així com també les seues diferents postures, visions i propostes sobre les problemàtiques existents.
5. Analitzar les distintes posicions polítiques respecte al reformisme social i la qüestió social en el cas valencià.
6. Comprovar l'alt grau de participació de la societat valenciana en l'elaboració de la resposta al qüestionari plantejat per la Comissió de Reformes Socials.
7. Plantejar les possibles causes d'aquesta alta participació en el cas valencià.
8. Contrastar les dades valencianes obtingudes en les respostes als qüestionaris i el procés de realització del qüestionari a terres valencianes amb la resta de l'Estat espanyol.

1.3. Metodologia

El procés de realització d'aquest treball ha sigut el que descrivim a continuació. En primer lloc, hem seleccionat un tema que s'adequava als nostres interessos i en el qual tenim ja una formació bàsica. En segon lloc, hem plantejat una hipòtesi sobre el tema a treballar, hipòtesi que descrivim amb detall en el proper apartat. En tercer lloc, hem revisat i ampliat la base bibliogràfica, que apareix detallada al llarg del treball i resumida al punt onze d'aquest treball. A continuació ens hem aproximat de manera crítica a la font primària a treballar i l'hem llegit i analitzar amb les dades conegudes i tenint en compte les opinions d'altres experts en la matèria que també l'han consultada. D'entre les temàtiques que es tracten a la font primària, hem decidit centrar-nos en algunes per a poder concretar més el nostre treball. Aleshores, hem triat les temàtiques que resultaven més interessants per a fer-nos una idea de la classe obrera valenciana de finals dels segle XIX i del contingut del reformisme social. Les temàtiques triades són: gremis; vagues; jurats mixtes; associacions; invàlids del treball; condició econòmica dels obrers; salari; hores de treball; el treball de les dones; el treball infantil; les institucions de previsió, crèdit i d'assegurances; beneficència; emigració; i impostos. Després, hem contrastat les dades existents en el document amb altres fonts primàries que contemporànies de la font primària principal i situades al mateix context geogràfic. Finalment, s'ha procedit a la resposta dels objectius plantejats així com a la confirmació o refutació de la hipòtesi principal, informació que apareix detallada als punts 9 i 10 d'aquest treball. L'aproximació en tot cas ha sigut des d'allò macro a la l'escala més microhistòrica, és a dir, hem treballat primer l'estat de la qüestió a nivell estatal i després ens hem aproximat a nivell regional i local. L'objectiu era la comparació i contrast l'allò local i nacional, inclús també la comparació amb altres regions. D'aquesta manera, la informació més general ens donava un marc idoni per a interpretar els fenòmens locals i regionals i, al mateix temps, la informació microhistòrica ens permetia completar la informació general i contrastar-la, al mateix temps que li afegia riquesa i matisos.

1.4. Hipòtesi del treball

Com hem vist, la qüestió social és fonamental per a entendre la història contemporània espanyola. El cas valencià, aleshores, no deu ser molt diferent de l'espanyol en quant a problemàtiques, importància de les mateixes i implicació de les forces socials en el problema. Hi ha un fet a destacar que resulta important. Afirma Maria Dolores de la Calle que la resposta de València és la més completat de totes les províncies espanyoles.⁴ Per exemple, Catalunya no envia resposta i Jaen o Badajoz envien un sol informe.⁵ La riquesa en la resposta i, per tant, la implicació en el projecte deuen estar vinculades, en el cas valencià a característiques pròpies de la societat, com l'estructura de la propietat, la industrialització del territori o la importància del catolicisme social dintre del moviment obrer valencià. Al mateix temps, l'existència de figures clau com és el cas de Pérez Pujol van acabar de donar al projecte l'espenta que necessitava. Per tant, nosaltres partim de la hipòtesi que els problemes que s'observen al País Valencià no són diferents dels que existien a la resta de l'Estat, però alguns trets com l'estructura de la terra o el ric teixit associacionista ens permeten obtenir uns major resultats en el qüestionari i, per tant, una imatge més detallada de les problemàtiques socials i econòmiques a terres valencianes. En aquest treball, per tant, volem analitzar quina és la situació del proletariat valencià a finals del segle XIX i ho volem fer a partir dels resultats del qüestionari de la Comissió de Reformes Socials. Al mateix temps, també volem analitzar quines són les propostes que la comissió valenciana suggereix per a la millora de la classe obrera dins dels reformisme social.

Obrers del ferro a Maidenhead, Berkshire, 1900. Font: Lost England/Rex/Shutterstock

⁴ De la Calle, M. D. (1989). *La Comisión de Reformas Sociales 1883-1903*. Madrid, Espanya: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, p. 77

⁵ Ídem

2. Estat de la qüestió: el Reformisme Social a Espanya

2.1. Distintes postures entorn a la qüestió social i el reformisme social

Amb la revolució liberal s'intenta abolir tot tipus d'intervenció de l'Estat en l'economia per a permetre i facilitar el lliure flux d'aquesta i la lliure competència. Però, en aquest procés es va procedir també a destruir gran part de la xarxa social i assistencial de l'Antic Règim. La unió de la industrialització i el règim liberal va ocasionar que apareixés un tipus de pobresa, la d'aquells treballadors que, a pesar de poder treballar i fer-ho, seguien sent pobres i no podien sortir d'aquesta situació. Aquesta nova pobresa va rebre nombrosos noms i conceptualitzacions, però finalment es va consolidar una <<la qüestió social>>, que amb les seues variants i matisos era comuna a gran part d'Europa.

Els liberals de principis de segle tenien ben clar que el procés de desmantellament de les limitacions a la competència que havia creat l'Antic Règim generaria una riquesa comuna al conjunt de la societat. Però, lluny de produir-se aquest augment general de la riquesa, augmentaven les borses de pobresa i ja no sols entre desvalguts i incapacitats per al treball, sinó especialment entre les classes treballadores. Era una circumstància, a més, que no tenia resposta en els sistema assistencial espanyol del moment. Miguel Ángel Cabrera explica l'evolució del discurs liberal front aquesta problemàtica.⁶ Així doncs, en un primer moment, els liberals apel·laven a la persistència d'elements d'Antic Règim i a la necessitat d'aprofundir en la desregulació i la liberalització del mercat.

Així doncs, és durant les dècades de 1830-1840 que la qüestió social va fer la seua aparició en el context polític espanyol. La dècada moderada i el període fins a la Revolució de la Gloriosa, però, és el moment d'exaltació del liberalisme i de reivindicació de l'aprofundiment de les reformes. El moment clau és la dècada dels setanta. En aquest punt es produeix un fenomen fonamental per a entendre el reformisme social: la creació de la Internacional. Aquesta organització, junt a l'expansió del moviment obrer, van contribuir a donar importància a les problemàtiques obreres, que des d'aleshores seran un element a tenir en compte. Hi ha dos factors clau que expliquen aquest canvi en la importància. En primer lloc, l'augment de la industrialització a l'Estat espanyol. En segon lloc, la penetració i expansió del moviment

⁶ Cabrera, M. A. (2014). *El reformismo social en España (19870-1900)*. València, Espanya: PUV.

obrer. Aquest darrer, tant anarquisme com socialisme qüestionaven directament l'existència de l'ordre liberal i, per tant, cercaven activament la seua destrucció. El liberals més conscients van percebre de seguida el problema i l'amenaça. A mesura que aquesta nova pobresa augmentés, els moviments alternatius guanyarien també espais per a la implantació del seu projecte. Aleshores, calia afrontar la qüestió social amb major interès i des d'una òptica.

Alguns liberals de la dècada de 1870 van viure un cert descrèdit de la Economia Política clàssica i s'interessaren per noves formes d'afrontar l'economia i la postura de l'Estat respecte aquesta.

La frustración de expectativas con respecto a éste [liberalisme econòmic clàssic] y la persistencia i agravamiento del problema social obligaron a reconsiderar y reformular los fundamentos del régimen económico de libre concurrencia. Según el diagnóstico reformista, la realidad mostraba que la libertad económica y la iniciativa privada habían resultado ser medios insuficientes para instaurar una sociedad más igualitaria y armónica. Por consiguiente, era necesario que la Economía Política revisara su diagnóstico sobre el problema social i adoptara nuevos medios, complementarios de los precedentes, que le permitieran resolver éste.

7

Així doncs, cada vegada més sectors del liberalisme es mostraven favorables a que l'Estat intervingués en economia, sempre respectant els límits de la llibertat individual.

Dins d'aquest canvi de postura, que es va produir en liberals d'esquerra, com Canalejas, o de dretes com Dato o Cánovas, està la por a la revolució i la necessitat de contenir-la. Però, també, una nova i sincera visió del paper de l'Estat en allò social i econòmic. Aquesta visió va sorgir per la influència del krausopositivisme dins del context polític espanyol, especialment arrel de la Institució de Lliure Ensenyament.⁸ De fet, les relacions entre tots ells serien molt comunes. La principal contribució del krausopositivisme a la cultura política espanyola, dins dels límits que afecten al reformisme social, va ser l'individualisme organicista, és a dir, la superació de la idea de l'individu com a element aïllat dins de la societat i la nova concepció del mateix com a

⁷ Ibídem p. 71

⁸ Suárez Cortina, M. (Ed.). (2011). *Libertad, armonía y tolerancia. La cultura institucionista en la España contemporánea*. Madrid, Espanya: Tecnos.

element vinculat a la societat a distints nivells i amb la qual ha de col·laborar i participar.⁹ Per exemple, Azárate concebia aquesta nova dimensió social de l'individu com una solució al problema social, «una concepción orgánica, con todas sus naturales consecuencias y con la pretensión de hallar una solución que, sobre serlo de armonía entre el socialismo y el individualismo, corolarios respectivamente del sentido unitario y del empírico, supla de un modo real y positivo la artificial, limitada y relativa mantenida por el doctrinarismo ecléctico».¹⁰

Al mateix temps, l'Església està llançant des d'inicis de la Restauració una ofensiva per a recuperar les parcel·les de poder perdudes de la implantació del liberalisme. De fet, ha trobat en l'àmbit social un lloc idoni d'actuació, ja que permet al catolicisme guanyar adeptes entre les masses treballadores i allunyar-les del perill del moviment obrer. Aquesta vessant social de l'Església fou coneguda com catolicisme social i va arribar al seu màxim auge a partir de la publicació de l'Encíclica *Rerum Novarum* per part del Papa Lleó XIII l'any 1891.¹¹ En la mateixa es reconeixia la problemàtica social i s'animava a la participació social en la protecció de les classes treballadores. Des d'aleshores, l'Església va promoure sindicats i associacions obreres, per exemple, al País Valencià, de la mà del Pare Vicent es van fundar nombrosos sindicats catòlics, que van tenir una importància cabdal en el moviment obrer valencià, inclús en la formació d'associacions de treball com les cooperatives. Per tant, a mesura que l'Església pren consciència de la importància del moviment obrer i de la qüestió social, també es va afegir a aquesta corrent reformista.

D'altra banda, el moviment obrer és molt plural és divers. D'una banda, els socialistes, des de l'inici es van mostrar en contra de les iniciatives reformistes, perquè consideraven que aquestes contribuïen a sostenir el capitalisme i l'Estat liberal i ajornaven l'arribada de la societat comunista. Però, cap a finals de segle, i a principis del segle XX, els socialistes espanyols, influïts pels francesos van permetre la participació dels seus membres en les iniciatives reformistes perquè consideraven que era una forma d'aconseguir millores materials immediates mentre es preparava la revolució. Però, l'anarquisme es va mostrar contrari des del principi a al reformisme social i va continuar

⁹ Cabrera, M. A. (2014). *El reformismo social ... op. cit. p. 77*

¹⁰ Azcárate, G. (1893). *Discurso leído el día 10 de noviembre de 1893 en el Ateneo Científico y Literario de Madrid con motivo de la apertura de sus cátedras*. Madrid, Espanya, pp. 18-19.

¹¹ Lleó XIII (1891). *Encíclica Rerum Novarum*, Vaticano. Font: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_1-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html

advocant per la revolta i la revolució com a mitjans únics d'implantació de la societat llibertària. En canvi, altres sectors del moviment obrer, com el catolicisme social obrer que hem mencionat més amunt seran col·laboradors assidus de les iniciatives reformistes.

2.2. La institucionalització de la reforma social

Els intents de crear algun tipus d'organisme que recopili informació per a sospesar la situació social i econòmica de les classes treballadores i proporcioni informació al govern i les corts sobre l'estat dels treballadors i les seues necessitats són antics i infructuosos.¹²

La primera temptativa es va produir en 1842 de la mà de Joaquín Francisco Campuzano que va demanar al Senat la creació d'una comissió per a analitzar la situació del poble i les seues necessitats. Després, en 1855, Francisco Luxán, aleshores ministre de Foment, i el president del Congrés, Pascual Madoz, van intentar la creació d'una Comissió per a conèixer les dificultats de propietaris i treballadors del sector industrial i resoldre aquestes dificultats. Eixe mateix any s'inicien els estudis en el Congrés per a l'aprovació d'una llei de limitació de les hores de treball i per a la creació de Jurats per a la resolució de conflictes laborals. Però, la restauració de O'Donell va posar final al projecte.

Durant el Sexenni Democràtic les iniciatives en aquest sentit foren més nombroses i ambicioses. Ja en 1869 Fernando Garrido encapçala la petició a les Cort per a la creació d'una Comissió parlamentària per a aconseguir informació sobre l'estat material, intel·lectual i moral de les classes treballadores. Aquesta petició es repetí en 1871. Poc després, en 1872 s'aprova la Llei Benot, que regula el treball infantil en les fàbriques i la presència de serveis mèdics, però no va arribar a posar-se en pràctica. Altres lleis laborals no arriben a ser aprovades, com la limitació de la jornada de treball o la creació de jurats mixtes. La fi del Sexenni i l'inici de la Restauració va impedir la posada en marxa d'altres projectes.

Però, durant la dècada dels 80 es van produir diversos fets que contribuïren a enfortir la necessitat d'encertar el procés de reforma social. És el cas de la formació de la Institució de Lliure Ensenyament, fundada en 1876, que aportaria un gran impuls a

¹² Seguim en aquest punt la narració realitzada per Palacio Morena, J. I. (1988). *La institucionalización de la reforma social en España (1883-1924)*. Madrid, Espanya: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

l'ideari reformista. En segon lloc, el sorgiment i configuració progressiu del sector catòlic social dintre del moviment que hem esmentat de reorganització estratègica de l'església. Al mateix temps, s'està produint un auge del moviment obrer, a causa de la força de la I Internacional, de la creació del PSOE el 1879 i l'augment en importància de l'anarquisme (successos de la Mano Negra). Però, el fet més destacat és tal vegada la dura crisi econòmica finisecular que es va traduir en un augment de l'atur de la conflictivitat social a tot l'Estat espanyol. Tots aquests fets plegats i en acció recíproca van permetre l'espenta definitiva per a la constitució d'un ens encarregat de monotoritzar la qüestió social a Espanya.

Així doncs, l'any 1883 en plena crisi econòmica i social l'Associació Republicana Militar protagonitza un alçament militar en Badajoz, que s'estén a altres llocs. Aquest fet acaba determinant la caiguda del govern de Sagasta i la configuració d'un nou govern presidit per Posada Herrera, que havia d'estar integrat per les distintes sensibilitats de l'esquerra dinàstica.¹³ El govern va prendre possessió el 13 d'octubre de 1883. El govern, inclús amb les Corts clausurades, va impulsar nombrosos Reials-Decrets de caire reformista per a evidenciar la seua postura. Un d'aquests fou el Reial-Decret de 5 de desembre de 1883, pel que es crea la Comissió per a l'estudi de les qüestions que interessin a la millora o benestar de les classes obreres tant agrícoles com industrials i que afecten a les relacions entre el capital i el treball. D'aquesta manera el govern impulsa fora de Corts un projecte polèmic però que resumia bé el propòsit reformista del govern i que respon a les necessitats i anhels dels sectors reformistes i amb consciència reformista. Així doncs en paraules de Maria Dolores de la Calle:

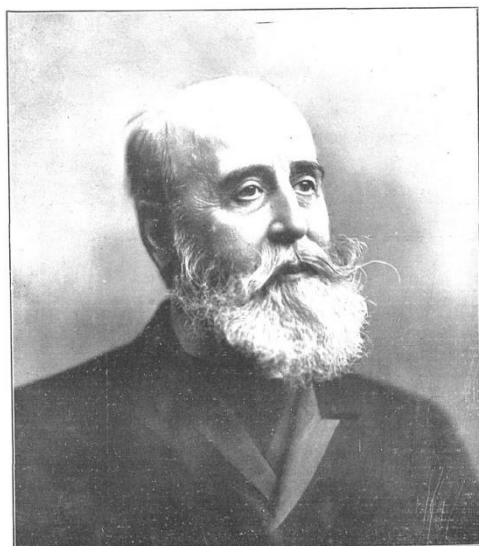
La fundación de la C. R. S. no nos parece, por consiguiente, consecuencia de la inquietud social de la élite política dirigente, sino de las sugerencias de un determinado sector de la burguesía intelectual, conocedor de los avances europeos en materia social e influido por el krauso-positivismo.¹⁴

¹³ Varela Ortega, J. (1977). *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la España de la Restauración (1875-1900)*. Madrid, Espanya: Alianza, pp. 180 i ss.

¹⁴ De la Calle, M. D. (1989). *La Comisión de ... op. cit.* p. 28.

3. El projecte de la Comissió de Reformes Socials

La Comissió la presideix Segismundo Moret i són secretaris Azcárate i Balaciart. El grup dels integrants en la Comissió de Reformes Socials està format per disset membres i és divers i heterogeni. Entre ells destaquen els advocats, els metges i els enginyers. La majoria tenen ja experiència en qüestions socials, però s'acaba imposant la visió sociològica i estadística d'Azcárate. Aquest estan al corrent de les més modernes corrents sociològiques europees, com és el cas dels treballs de Durkheim.¹⁵ Azcárate considera que el primer pas és saber quina és la realitat social imperant en el país per a poder emprendre la creació d'una legislació adaptada a aquestes necessitats.

D. SEGISMUNDO MORET
Presidente del Consejo de Ministros

D. Gumersindo de Azcárate.

Retrat de Segismundo Moret. Font: Kaulak, Wikimedia Commons.

Retrat Gumersindo de Azcárate. Font: Autor desconegut, Wikimedia Commons.

Per aquest mateix motiu, Azcárate proposa un simple qüestionari que es podria enviar a les distintes províncies espanyoles per a respondre a les preguntes i recopilar així totes les informacions pertinents. el qüestionari proposat per Azcárate, que conté un total de dues-centes vint-i-tres preguntes (el qüestionari apareix adjunt a aquest treball com Annex 1) agrupades per distintes categories. Les preguntes són directes, però obertes per a què si l'entrevistat no pot respondre, aleshores, pugui aportar la informació que coneix.

¹⁵ *Ibíd*em p. 59

Les preguntes s'agrupen en diversos apartats: Gremis, vagues, jurats mixtes, associació, invàlids del treball, condició econòmica dels obrers, indústries domèstiques, condició moral de la classe obrera, condició de la família obrera, salari, participació en els beneficis, hores de treball, treball de les dones, treball dels infants, cultiu de la terra, obrers agrícoles, llauradors propietaris, parceria, arrendament de finques rústiques, institucions censuals, crèdit territorial, crèdit agrícola, béns comunals, mons públics, institucions de previsió, de crèdit i de segurs, beneficència emigració, successió hereditària, impostos, indústries explotades per l'Estat i obres públiques.

Cal destacar que es desprèn la idea de què Azcárate i Moret busquen que la publicació dels resultats doni a conèixer la realitat social i els problemes existents i així faciliten l'acceptació i obediència de les normatives que puguin sortir d'aquest coneixement. El qüestionari, en aquest sentit, també tindria una finalitat pedagògica i propagandística. Amb tot aquest qüestionari l'objectiu d'Azcárate és senzillament conèixer la realitat social del país:

Es preciso, hoy por hoy, contentarse con afirmar el problema social, haciendo penetrar la verdad y la realidad de los dolores de ciertas clases en la conciencia y en el corazón de aquellos que aún se obstinan en considerarlos como pura creación de imaginaciones calenturientas.¹⁶

La Comissió de Reformes Socials necessitava per al seu èxit en l'elaboració de les respostes al qüestionari algun agent en les distintes províncies que col·laborés en el projecte. Amb aquesta finalitat es van crear les Comissions Provincials i Locals. Així doncs, mitjançant una circular de 28 de maig de 1884, signada pel ministre de Governació Romero Robledo, es remeten a totes les províncies les ordres a través d'una Instrucció per a la constitució de les comissions.¹⁷ S'estableixen comissions provincials en totes les capitals de província i locals en Santiago, Vigo, Ferrol, Gijón, Béjar, Almadén, Cartagena, Granollers, Igualada, Manresa, Mataró, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, Reus, Tortosa, Vera, Loja, Guadix, Linares, Antequera, Arcos de la Frontera, Jerez, San Fernando, Écija, Carmona, Morón, Utrera, Alcoi i Mahó. És a dir, a banda de

¹⁶ Azcárate, G. (1967). Minuta de un testamento (publicada y anotada por W.). Madrid, 1976. Reeditado por Ediciones de Cultura Popular, Barcelona, 1967.

¹⁷ <<Instrucción para las comisiones provinciales y locales encargadas de practicar una información sobre el estado y necesidades de la clase obrera>>. Firmada por el presidente, Segismundo Moret, y los secretarios G. Azcárate y D. Balaciart, el 30 de abril de 1884.

les comissions provincials es creen comissions en aquelles poblacions on la problemàtica social és destacable. Al mateix temps, s'autoritza a les comissions provincials a crear les comissions locals que elles consideren.

Projecte de comissions elaborat per la Comissió de Reformes Socials: Comissió Central (quadre negre), Comissions provincials (cercle negre), Comissions Locals (cercle blanc). Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Mapa amb les comissions que enviaren informació al final del procés. Comissió Central (quadrat negre, Madrid), Comissions Provincials (cercle negre) i Comissions locals (cercle blanc). Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Pel que fa als membres de les comissions es va intentar que la representació fóra equilibrada: deu treballadors, deu representats del capitals, Però, finalment, la composició va donar preferència a les professions liberals. Per tant, en són membres d'una comissió: dos advocats elegits lliurement, el fiscal, el jutge de primera instància, el jutge municipal, el president de l'Audiència, el registrador de la propietat i un notari. També hi ha dos professors d'universitat o d'institut, un d'escola normal i altre d'instrucció primària. S'hi sumen dos representats de la premsa, dos metges, un arquitecte i un enginyer. També dos representants de l'església i l'exèrcit. Finalment, el governador, com a president de la comissió, l'alcalde, dos concejals, dos diputats, el delegat d'Hisenda i el cap de la secció de Foment. Poden col·laborar dos membres de la Societat d'Amics del País, si aquesta existeix en el lloc. El total dels membres d'una comissió pot ascendir a cinquanta-dos membres.

Pel que fa a les comissions locals, aquestes estan formades per vint i dos membres: l'alcalde com a president, cinc treballadors, quatre propietaris, dos industrials, dos comerciants, dos professors, un representat de la premsa, un clergue , el fiscal de l'audiència, el jutge municipal o de primera instància i dos concejals.

La selecció dels membres han de ser realitzada per les associacions i gremis, que reberen a tal fi una carta del governador, qui també va publicar un escrit al Butlletí de la Província, per a què els no associats es puguin reunir a tal fi. Les comissions també poden triar un comitè executiu. Així doncs, les comissions tenen fins al 5 d'octubre de 1884 per a realitzar els informes sobre la qüestió social als seus territoris. Aquest informes s'havien d'elaborar per mitjà les entrevistes amb persones vinculades al món del treball i la posada en comú de totes les informacions en uns informes. Al final del procés, les comissions han de remetre a la Comissió central les diferents respostes al qüestionari, les actes originals de les sessions orals, les dades estadístiques obtingudes, una Memòria que inclogués un resum sobre l'estat de la qüestió social al territori; un anàlisi de les corrents generals d'opinió sobre les causes i solucions a les problemàtiques existents; l'opinió de la comissió sobre aquestes mateixes qüestions i un o diversos índex que agrupen tota la documentació enviada.

El 2 d'octubre de 1884 s'han constituït comissions provincials en totes les províncies d'Espanya i locals en la majoria de centres industrials. Per contra, els informes foren més escassos i qualitat i quantitat variable. Aquells treballs més importants foren publicats per la Comissió entre 1889 i 1993 en cinc volums: dos volums per a Madrid; un per València (que és l'objecte d'anàlisi d'aquest treball); un per a Alacant, Àvila, Badajoz, Burgos i Càceres; i l'últim per a La Corunya, Jaen, Navarra, Oviedo, Palència i Biscaia.

Però, com hem destacat més amunt, els resultats dels qüestionaris foren molt dispers. Per exemple, la informació procedent de València és d'un volum i qualitat considerable, mentre que la informació de Catalunya és escassa. Les causes d'aquesta diferència poden ser la major implicació de les forces locals, l'existència o no d'epidèmies, el teixit associatiu o altres.¹⁸ També la situació econòmica o les persones implicades en el projecte poden resultar determinants. En el cas de València, l'entrada en el projecte de Pérez Pujol és fonamental per a l'èxit del projecte, però un cap destacat

¹⁸ De la Calle, M. D. (1989). *La Comisión de ... op. cit.* p. 76.

no és una assegurança d'èxit, perquè a Astúries, Buylla, també va mostrar una gran implicació, però un resultat escàs.

3.1. El projecte de la Comissió a la Província de València

3.1.1. El context de la província de València a finals del segle XIX

La província de València experimenta les mateixes dinàmiques generals que la resta d'Espanya, però amb certes característiques pròpies que val la pena explicar per entendre el context en què s'emmarca aquest treball.¹⁹

En primer lloc, demogràficament la província de València experimenta durant tot el segle XIX un creixement natural de la població, causat per la caiguda de la mortalitat i el manteniment de la natalitat. Així doncs, la població de la província es situa a meitat del segle XIX al voltant dels 600.000 habitants i a finals del segle se situa al voltant dels 800.000 habitants. Aquest procés expansiu, però, es veu limitat per alguns moments de carestia i especialment, per les epidèmies, com és el cas del còlera, que tingué una gran influència durant la segona meitat del segle XIX.²⁰

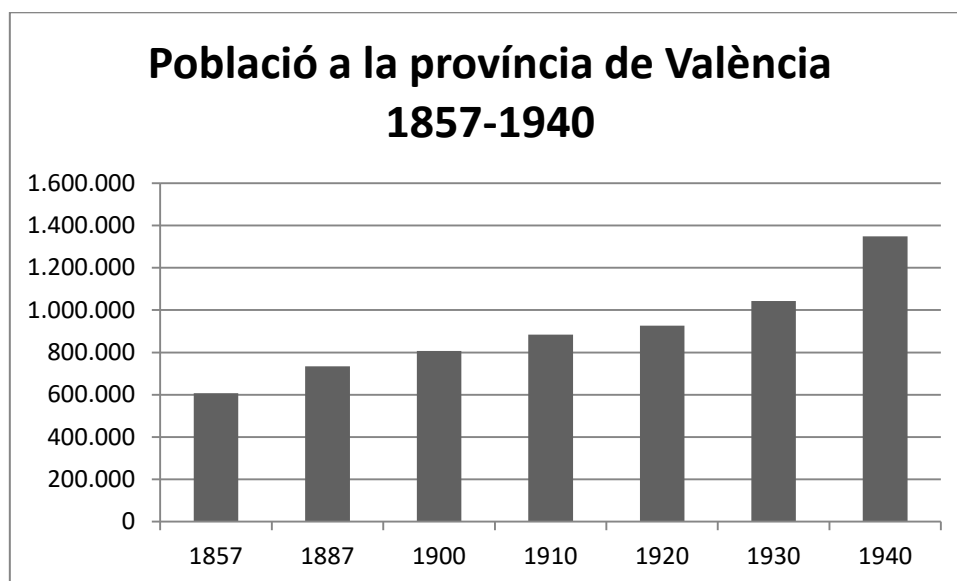
D'altra banda, el País Valencià, i especialment les comarques costeres de la província de València, en concret l'Horta i les Riberes, han aconseguit bastir durant els inicis del segle XIX una agricultura capitalista que supera els límits de la subsistència i es dedica a la comercialització del producte en el mercat intern (com les hortalisses en l'Horta de València) o inclús a l'exportació. Alguns exemples d'agricultura d'exportació són la taronja a les Riberes del Xúquer, el vi a l'interior de la província (Utiel i Requena) o de les panses a les Marines.²¹ Pel que fa a la distribució de la propietat de la terra, predomina el minifundi i els xicotets i mitjans propietaris agrícoles a la costa. Per tant, solia ser freqüent la figura del llaurador propietari que treballa i administra les seues pròpies terres. Aquesta classe de xicotets propietaris és fonamental per entendre la

¹⁹ Per a la realització del context ens hem basat principalment en Ruiz Torres, P. (Coord.). (1990). *Història del País Valencià. Època Contemporània*. Barcelona, Espanya: Edicions 62

²⁰ Les dades sobre dinàmiques demogràfiques i sanitàries han sigut extretes de Teodoro i Calatayud, C. X. (2007). *Viure, emmalaltir i morir en l'Algemesí contemporani 1838-1936*. Algemesí, Espanya: Ajuntament d'Algemesí. Per a un testimoni de primera mà sobre el còlera, cal consultar la descripció del metge d'Algemesí Ballester Broseta, Benito (2001). *Historia de la Villa de Algemesí*. Algemesí, Espanya: Ajuntament d'Algemesí.

²¹ Besó Ros, A. (2016). *Horts de tarongers. La formació del verger valencià*. València, Espanya: Institució Alfons del Magnànim; i Font de Mora, L. (1971). *Taronja i caos econòmic*. València, Espanya: Edicions 62.

importància dels moviments moderats, conservadors i catòlics a la província de València. A l'interior, en canvi, la propietat tendeix a estar més concentrada, sense arribar als nivells d'Andalusia.

Població a la província de València entre 1857-1940. Font: Elaboració pròpia amb les dades del INE

Pel que fa a la indústria, una vegada superades les tesis clàssiques, ara es considera que l'agricultura capitalista va resultar fonamental per a reunir capitals i impulsar la indústria. Algunes indústries ja existien abans, com és el cas de l'Art de la Seda.²² Altres, com el taulellet deriven de la expansió urbanística de la segona meitat del segle. Per últim, altres indústries va ser producte del dinamisme agrari, com és el cas de la indústria química (d'adobs i altres productes) o la de la tipografia, la fusta i la impremta (vinculades a l'exportació de cítrics). Aquesta progressiva industrialització donà lloc a centres industrials de certa importància, com València, Ontinyent o Alzira.

Per tant, podem afirmar que la província de València a finals del segle XIX és una regió dinàmica demogràficament i econòmica en la qual, a causa d'aquest dinamisme i progressiva industrialització, es van produir els desajustos propis de la qüestió social. Per tant, la província de València és un lloc idoni per a conèixer aquesta problemàtica en la seua vessant agrícola i industrial.

²² És Ernest Lluch el 1975 amb Lluch, E. (2003). *La via valenciana*. Catarroja, Espanya: Afers el primer a trencar el mite del subdesenvolupament al País Valencià i traçar la idea del desenvolupament industrial valencià a partir d'una agricultura potent i d'exportació.

3.1.2. El precedent: el Congrés Sociològic de València de 1883

La preocupació per la qüestió social a la província de València és de les més antigues de l'estat espanyol, ja que compta amb alguns precedents destacables. En primer lloc, cal destacar la iniciativa de la *Sociedad Económica de Valencia* que en 1871 (és el nom que rep la Societat Valenciana d'Amics del País), en paral·lel a la petició per a la creació d'una comissió parlamentària, va sol·licitar a la seva Secció de Ciències Socials una comissió per a estudiar <<las desavenencias económica que han surgido entre fabricantes y trabajadores>>. La presidència d'aquesta comissió va recaure en Eduardo Pérez Pujol, que va resumir allò tractat a la mateixa en la seua obra *La cuestión social*.²³

Escut de la Reial Societat Econòmica Valenciana d'Amics del País. Font: Reial Societat Econòmica d'Amics del País.

En aquest escrit, Pérez Pujol destaca els treballs de l'esmentada comissió. En primer lloc, la comissió destaca el concepte de qüestió social i la seua extensió. Per a ells la qüestió social és urgent i de gran importància, ja que afecta a tota la societat. En concret: ells defineixen la qüestió social com:

La necesidad de mesjorar la suerte de las clases trabajadoras es el problema eterno de la Historia; y por tanto hoy ni aparece como en su fundamento ni alcanza mayor gravedad de la que ha revestido en otras épocas: tiene, sí, mayor importancia relativa; y hay cierta novedad en la forma con que ahora se presenta.²⁴

A continuació, la comissió, en la veu de Pérez Pujol, destaca les causes a què atribueixen aquesta problemàtica:

²³ Pérez Pujol, E.(1883). "La cuestión social" en Romeu Alfaro, Sylvia (1979). *Eduardo Pérez Pujol: Vida y obra*. València, Espanya: PUV.

²⁴ *Ibidem* p. 92

No una sola, sino muchas circunstancias reunidas han contribuido a realzar esta importancia relativa de la cuestión social: los llamados, no sin razón, excesos del industrialismo; el trabajo de las mujeres y de los niños en las fábricas; la concentración de la industria en grandes talleres y en los focos apiñados de población; el contraste, más perceptible en las ciudades manufactureras que en los pueblos agrícolas, entre la miseria de unos y el fausto de otros, que alguna vez han debido al favor y al monopolio, no al trabajo, rápidas y deslumbradoras fortunas; las mismas mejoras que ya han alcanzado los trabajadores; la difusión de las luces entre ellos; la acción creciente de la prensa; la de los adelantos de la estadística y de las ciencias; la solución de otras graves cuestiones sociales y políticas que embargaban y distraían las inteligencias y los partidos y que, resultas hoy, dan nuevos medios de plantear la cuestión social, todo ha servido en su lugar y en su hora para hacerla aparecer desnuda en la presente: despejado el terreno, apartadas las arenas, hase descubierto al fin en toda su magnitud esta esfinge de los tiempos.²⁵

La comissió atribueix gran part de la culpa de l'enduriment de la tensió entre treballadors i patrons a l'aparició de la Societat Internacional de Treballadors, ja que consideren que aquesta ha difós idees estranyes als treballadors que són irrealitzables però que condicionen en molt la pau entre les classes. Per això mateix, es fa necessària la intervenció tutelar de l'Estat entre les classes i la cooperació de les mateixes, per a promoure millores que allunyen el fantasma de la revolució.

Tan obvias son estas reflexiones, tan obvio es, que en el fondo del pensamiento de La Internacional sólo se halla un imposible económico, tras el cual se esconden la muerte de todo progreso, el desorden y el caos, que por nadie se ha creído necesario pedirle explicaciones, ni aun para refutarlas, de los principios que profesa en la esfera del cambio y circulación de la riqueza.²⁶

A continuació, la Comissió tracta i exposa la seua opinió sobre els Jurats Mixtes, la beneficència a la ciutat de València, les societats cooperatives de consum, les societats cooperatives de producció, les societats cooperatives de crèdit, monts de pietat i caixes d'estalvi, participació dels beneficis, instrucció de l'obrer, família de l'obrer i els gremis com associacions lliures.

Les iniciatives al País Valencià no acaben ací, ja que el juliol de l'any 1883 es va celebrar a València el Congrés Nacional Sociològic. Aquest congrés té com a finalitat establir un debat amistós i cooperatiu entre les distintes classes per a ubicar els principals problemes de la societat i aportar respostes i solucions. El Congrés va ser

²⁵ Ibídem p. 92

²⁶ Ibídem p. 94

convocat pel Ateneo-Casino obrero de València, a iniciativa del seu president Francisco Vives Mora. Al congrés s'hi van sumar nombroses associacions científiques (com l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques), diverses societats econòmiques d'amics del país, ateneus i representants del treball i del capital. Tenim informació del Congrés tant per la premsa com pel resum que del mateix va publicar Eduardo Pérez Pujol, president del Congrés.²⁷

Al Congrés van assistir, segons afirma Pérez Pujol, trenta delegats dels obrers catalans (representant a més de cinquanta mil treballadors) i delegats de vint mil treballadors valencians. En total, hi havia representats seixanta mil obrers de tota Espanya. Novament, els temes tractats van ser la prevenció estatal, els jurats mixtes, la seguretat social, el treball de dones i infants i la participació en els beneficis.

Com hem pogut veure, tenim constància de dos esdeveniments que situen València al capdavant de les preocupacions socials a finals del segle XIX. De fet, possiblement el Congrés tingués una gran repercussió social dintre de la societat valenciana i ajudés a conscienciar la burgesia i els treballadors valencians de les problemàtiques socials existents. No sols això, sinó que al nostre parer les dues iniciatives, per la semblança amb el projecte del qüestionari de la Comissió, van servir de formació als participants i organitzadors, que en molts casos són les mateixes persones en els diversos projectes.

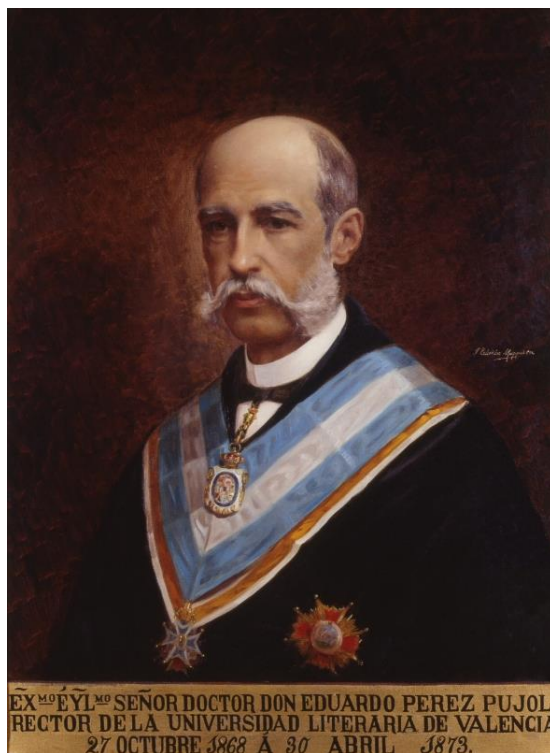

Segell de la secció espanyola de l'AIT. Font: Wikimedia Commons

²⁷ S'ha obtingut informació de Pérez Pujol, E.(1883). "Discurso resumiendo los debates del Congreso Nacional Sociológico, convocado por el Ateneo-Casino obrero de Valencia" en Romeu Alfaro, Sylvia (1979). *Eduardo Pérez Pujol: Vida y obra*. València, Espanya: PUV. També ha sigut estudiat per Cucó, A. (1967). "El Congreso Sociológico Valenciano de 1883", en *Saitabi*, núm. 17. València, Espanya: PUV.

3.1.3. Una figura clau: Eduardo Pérez Pujol

Eduardo Pérez Pujol és un dels protagonistes dels inicis del reformisme social valencià, per aquest motiu i pel caràcter protagonista que té en totes les iniciatives referides a la qüestió social en aquest període cal fer un breu apunt biogràfic.

Retrat a l'oli d'Eduardo Pérez Pujol. Font: Cebrián Mezquida, J. Wikimedia Commons.

Naix a Salamanca el 6 de març de 1830, on va estudiar el Batxillerat en Filosofia i el Batxillerat en Jurisprudència, fins a obtenir el doctorat en Jurisprudència a Madrid en 1851. Es va dedicar professionalment a la docència, primer a Salamanca, a partir de 1856 a Santiago de Compostela com a Catedràtic. Finalment va arribar a València el 1858 on va ensenyar dret romà fins la seua jubilació l'any 1888. Sempre va impartir assignatures relacionades amb la història del dret, de fet, la ocupar des de 1884 la recentment creada càtedra Historia General de Dret Espanyol de la Universitat de València. Arribà a ser rector d'aquesta mateixa universitat el 25 d'octubre de 1869

Pel que fa a la seua formació, a més del Dret i la Història, també es va imbuir de la filosofia krausista, segons afirma Gil Cremades, possiblement pel seu contacte a

Madrid amb el grup krausista.²⁸ En qualsevol cas, sembla que la seua personalitat era la d'un home burgés, amant de l'harmonia i l'ordre. Dins d'aquest talant obert i conciliador podem situar gran part de les seues iniciatives. Per exemple, el 17 de setembre de 1871 va organitzar a la Universitat de València un debat internacionalista que li va provocar la pressió del ministeri i va forçar la seua dimissió com a rector. Finalment, la pressió de l'alumnat va fer que la dimissió no fóra acceptada i es mantingués en el càrrec. Cal recordar que aquest mateix any 1871 Pérez Pujol està presidint la Comissió de la Secció de Ciències Socials de la Societat Econòmica d'Amics del País de València per a l'estudi de la qüestió social. A més a més, va ser membre de la Junta Revolucionària del Cantó de València, motiu que li va suposar presentar novament la dimissió com a rector, que va ser acceptada el 30 de juliol de 1873. Aquesta vinculació amb el cantó també li va suposar el seu pas per la presó.

D'altra banda, també va presidir el Congrés Nacional Sociològic de València l'any 1883 i va ser designat eixe mateix any vicepresident de la Comissió Provincial de Reformes Socials de València. També era membre de diverses associacions importants com la Societat Econòmica d'Amics del País i va ser impulsor de nombrosos projectes socials com l'Escola d'Arts i Oficis o la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat.

Pel que fa a la seva obra intel·lectual, cal destacar el seu treball dins de l'àmbit del dret i la història del dret. Així doncs, va redactar articles com "La Sociologia y la fórmula del Derecho" o "Origen y progresos del Estado y del Derecho en España". Dins de l'àmbit de les ciències polítiques destaquen "La Obra de la paz" y "El régimen electoral". Finalment, dins de l'àmbit de la qüestió social escriví "La cuestión social en Valencia".²⁹

²⁸ Gil Cremades, J.J. (1969). *El reformismo español. Krausismo, escuela histórica, neotomismo*. Barcelona, Espanya: Ariel.

²⁹ Totes aquestes obres així com les dades biogràfiques de Pérez Pujol han sigut extretes de Romeu Alfaro, Sylvia (1979). *Eduardo Pérez Pujol: Vida y obra*. València, Espanya: PUV

3.1.4. La Comissió a la província de València

La Comissió de Reformes Socials de la província de València es va constituir poc després de rebre les instruccions del governador civil. La Comissió Provincial tenia la següent composició.³⁰

	Representació que ostenten	Noms i cognoms	Professió o ofici
1.	President	Excm. Sr. Governador civil ³¹	
2.	Vicepresident	D. Eduardo Pérez Pujol	Propietari
3.	Vocal	D. Domingo Capafons	Propietari
4.	Vocal	D. Juan Janini	Propietari
5.	Secretari	D. Antonio Cirugeda	Propietari
6.	Vocal	D. Elías Martínez Boronat	Industrial
7.	Vocal	D. Diego Cámara	Industrial
8.	Vocal	D. José María Delmas	Industrial
9.	Vocal	D. José Domínguez Colomina	Industrial
10.	Vocal	D. Juan Bautista Robert Bordes	Comerciant
11.	Vocal	D. Tomàs Teruel	Comerciant
12.	Vocal	D. José Doménech	Obrer sabater
13.	Vocal	D. Ramón Cases	Obrer sabater
14.	Vocal	D. Pascual Sales	Obrer perruquer
15.	Vocal	D. Miguel Pardo	Obrer abaniquer
16.	Vocal	D. Dionisio Melián	Obrer constructor
17.	Vocal	D. Joaquín Vidal	Obrer art seda
18.	Vocal	D. José Cros	Obrer pintor
20.	Vocal	D. Miguel Vilatge	Obrer fuster
21.	Vocal	D. Manuel García	Obrer fuster
22.	Vocal	D. Francisco Soler	Obrer abaniquer
23.	Secretari	D. Francisco Serrano Larrey	Advocat
24.	Vocal	D. Salvador Salom Puig	Advocat
25.	Vocal	D. Constantino Gómez Reig	Metge

³⁰ Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Valencia*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impresor. 1891, pp. 1-2.

³¹ Aleshores el Governador Civil de la província de València era

26.	Vocal	D. Francisco Orts	Metge
27.	Vocal	Sr. Enginyer de Camins, Canals i Ports	Enginyer
28.	Vocal	D. José Camaña Laimón	Arquitecte
29.	Vocal	D. Carlos Mximo Navarro	Eclesiàstic
30.	Vocal	D. Ricardo Arteaga	Eclesiàstic
31.	Vocal	D. Antonio Rodríguez Cepeda	Professor Universitat
32.	Vocal	D. Pedro Moreno Villena	Professor Institut
33.	Vocal	D. Prudencio Sols	Professor Normal
34.	Vocal	D. Vicente Mancho	Professor Instrucció primària
35.	Vocal	Sr. Director de <i>Las Provincias</i>	Representat Premsa
36.	Vocal	Sr. Director de <i>El Mercantil</i>	Representant Premsa
37.	Vocal	D. Froiln Salazar	Oficial del Exèrcit
38.	Vocal	D. Luís Cepeda Granados	Oficial Armada
39.	Vocal	Sr. President de l'Ajuntament de la capital	
40.	Vocal	D. Facundo Burriel	Concejal
41.	Vocal	D. Manuel Cortes Bellido	Concejal
42.	Vocal	D. Juan Dorda	Diputat provincial
43.	Vocal	Sr. Marqus de Colomina	Diputat provincial
44.	Vocal	D. José Iranzo Presencia	Soci Amics del País
45.	Vocal	D. Estanislao Giner Talens	Soci Amics del País
46.	Vocal	D. Flix Antonio Blanc	President Audiència
47.	Vocal	D. Antonio Alonso Casaa	Fiscal Audiència
48.	Vocal	D. Jerónimo Lloret	Jutge de Primera Instància
49.	Vocal	D. Nicols Robredo	Jutge municipal
50.	Vocal	D. Federico Rodríguez	Registrador Propietat
51.	Vocal	D. Juan Pol	Delegat Hisenda
52.	Vocal	D. Eduardo Caballero	Cap de Foment
53.	Vocal	D. Ezequiel Zarzoso	Notari

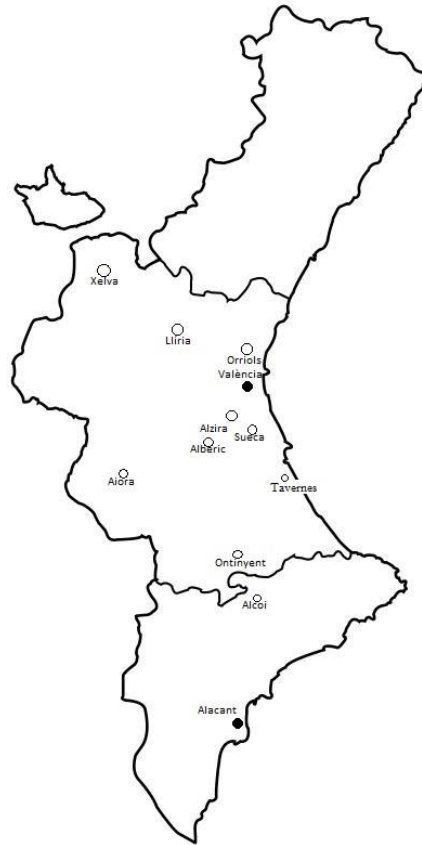
Al mateix temps, es va crear una comissió executiva per a gestionar l'acció de la Comissió Provincial.³²

Comissió Executiva	
President	Excm. Sr. Governador civil
Vicepresident	D. Eduardo Pérez Pujol
Secretari	D. Antonio Cirugeda
Secretari	D. Francisco Serrano Larrey
Vocal	Juan Janini
Vocal	José Colomina
Vocal	Juan Bautista Robert
Vocal	Facundo Burriel
Vocal	Teodoro Llorente
Vocal	Dionisio Melián
Vocal	José Cros
Vocal	Salvador Salom
Vocal	Constantino Gómez
Vocal	Ricardo Arteaga
Vocal	Antonio Rodríguez Cepeda
Vocal	Prudencio Solís
Vocal	Juan Dorda
Vocal	Ramón Cases
Vocal	Froilán Salazar

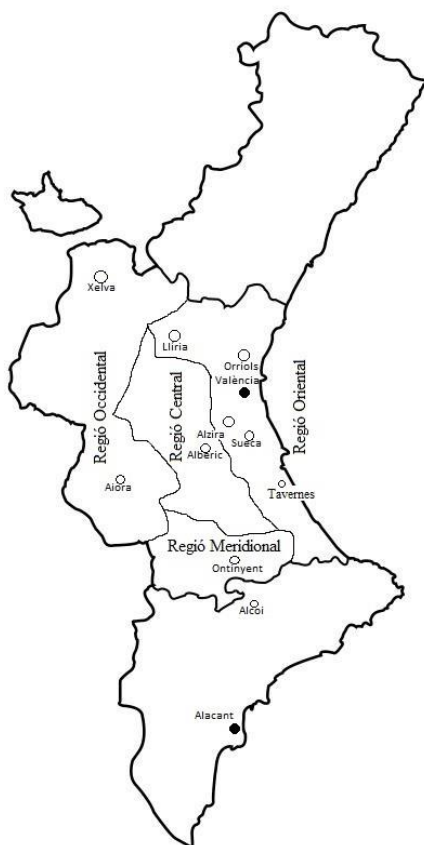
Com hem vist, les instruccions per a la creació de les comissions provincials autoritzaven al membres de les delegacions provincials a la creació de les comissions locals que consideraren oportunes. En el cas valencià, la Comissió Central ja va crear la Comissió Local d'Alcoi, però la Comissió Provincial de València va decidir crear també les comissions locals de Lliria, Xelva, Orriols, Sueca, Alzira, Alberic, Tabernes, Aiora i Ontinyent. Són localitats que destaquen pel seu dinamisme econòmic, també per la seua diversitat, ja que són una bona mostra de la heterogeneïtat geogràfica, econòmica i social de la província de València. Possiblement, la Comissió Central volgués donar la

³² Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.*p.2

imatge més completa possible de la situació de la qüestió social a la província de València. També cal destacar que es va seleccionar una ciutat per cadascuna de les subdivisions regionals que va plantejar la Comissió. D'aquesta manera es pretenia donar una imatge més completa de la realitat geogràfica, econòmica, social i cultural del País Valencià. Totes aquestes localitats van reunir una comissió local segons manaven les instruccions i van remetre a la Comissió Central el resultat dels seus treballs.

Mapa de les Comissions Provincials (cercles negres) i Comissions Locals (cercles blancs) al País Valencià. Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

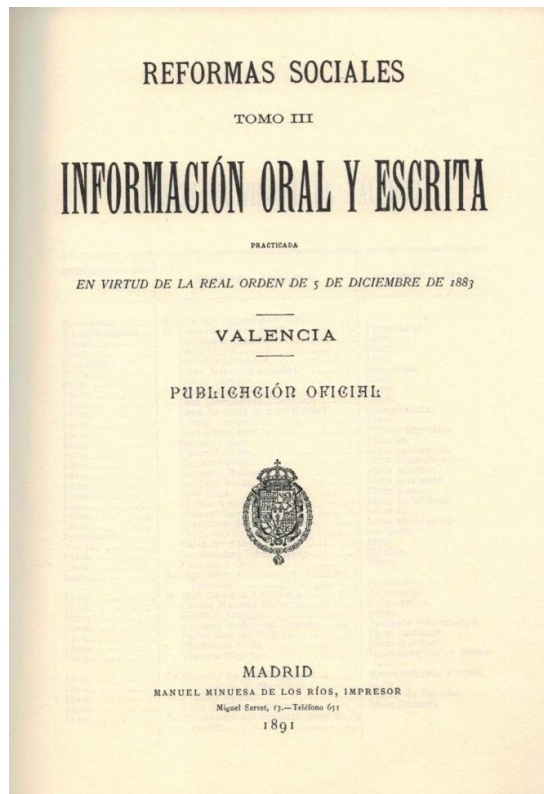

Mapa de les Comissions Provincials (cercles negres) i Comissions Locals (cercles blancs) dins de les divisions regionals plantejades per la Comissió al País Valencià. Font: Elaboració pròpia a partir de Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.* apèndix 2

4. El treball de la Comissió a la Província de València

La Comissió es va constituir dins de termini i va remetre també dins de termini els documents que havia demanat la Comissió Central, és a dir: les diferents respostes al qüestionari; les actes originals de les sessions orals; les dades estadístiques obtingudes; una Memòria que inclogués un resum sobre l'estat de la qüestió social al territori; un anàlisi de les corrents generals d'opinió sobre les causes i solucions a les problemàtiques existents; l'opinió de la comissió sobre aquestes mateixes qüestions i un o diversos índex que agrupen tota la documentació enviada.

Tota aquesta informació seria després publicada per la Comissió en diversos volums, dels quals el volum III s'ocupa de la província de València i és objecte d'aquest treball.³³ Aquest volum comença amb l'explicació de la constitució de la Comissió Provincial de València i segueix amb la memòria de la Comissió Provincial de València sobre l'estat de la qüestió social al territori valencià. En aquesta, la Comissió respon al qüestionari pregunta per pregunta, recopilant les informacions de què disposen i les seues impressions.

Portada del Volum III dedicat a les informacions obtingudes a la província de València. Font: Comissió de Reformes Socials (1891).

³³ Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.*

A continuació s'adjunten les actes de les informacions orals practicades als ponents. Pel que fa a la ciutat de València, són entrevistats el Sr. Vives Mora (representant de l'Ateneo Casino obrero), D. Joaquín Marco (industrial del ferro), un representat de la Sociedad de socorros mutuos de pintores <<Unió pictòrica>>, el Sr. Garcia Monfort, el representant de les Sociedades de <<Socorros mutuos de impresores>> i de la <<Tipogràfica>>, el Sr. Pampló (industrial de teixits de seda, ferro i comerciant), representants de les Sociedades <<Unión manufacturera del arte de la seda>>, <<Socorros mutuos>> de l'art de la seda, representant de les <<Sociedades cooperativas de Ruzafa>>, representant dels <<Socorros mutuos de silleros>>, representants de la Sociedad de socorros mutuos <<El Taller>>, representants de la Junta directiva de l'Escola d'Artesans i representants dels depenents de comerç. D'altra banda, les comissions locals també enviaren altres informacions. D'Ontinyent van arribar: informe dels operaris de la indústria paperera, de la indústria de teixits de llana, dels operaris de les indústries de teixits de seda i de cotó, dels operaris alpargaters, dels operaris fusters, dels operaris albanyils, dels operaris ferrers, dels operaris agrícoles, dels propietaris, llauradors i parcers. D'Alzira també arribaren informacions però en aquest cas ordenades no per informant sinó per preguntes.

Montfort, president del sindicato regional de los gremios de valenica, p.21

Comissió	Ponent
València	Sr. Vives Mora, representant de l'Ateneo Casino obrero
València	D. Joaquín Marco, industrial del ferro
València	Sociedad de socorros mutuos de pintores <<Unió pictòrica>>
València	Sr. Garcia Monfort, el representat de les Sociedades de <<Socorros mutuos de impresores>> i de la <<Tipogràfica>>
València	Sr. Pampló (industrial de teixits de seda, ferro i comerciant)
València	Representants de les Sociedades <<Unión manufacturera del arte de la seda>>
València	<<Socorros mutuos>> de l'art de la seda
València	Representant de les <<Sociedades cooperativas de Ruzafa>>
València	Representant dels <<Socorros mutuos de silleros>>
València	Representants de la Sociedad de socorros mutuos <<El Taller>>
València	Representants de la Junta directiva de l'Escola d'Artesans

València	Representants dels depenents de comerç
Bocairent	Informe dels operaris de la indústria paperera
Bocairent	Indústria de teixits de llana
Bocairent	Informe dels operaris de les indústries de teixits de seda i de cotó
Bocairent	Informe dels operaris alpargaters
Bocairent	Informe dels operaris fusters
Bocairent	Informe dels operaris albanyils
Bocairent	Informe dels operaris ferrers
Bocairent	Informe dels operaris agrícoles
Bocairent	Informe dels propietaris, llauradors i parcers

Després, les actes de les informacions escrites rebudes també són nombroses.

Comissió	Temàtica	Font
València	Gremis	
València	Vagues	Informe de l'Arquitecte D. José Camaña Laymón
València	Associació	Informe de la Sociedad de carboneros de Valencia
València	Invàlids del treball	Informe de la Sociedad de ferrocarriles de Almansa á Valencia y tarragona Informe de la Sociedad de ferrocarriles de Cuenca á Valencia y Teruel
València	Condició moral de la classe obrera	Informe de D. Prudencio Solís Carta de D. Ricardo Arteaga
València	Treball dels infants	Informe de D. Prudencio Solís
València	Cultiu de la terra	Cens de 25 de desembre de 1860
València	Crèdit territorial	Informe del Registrador de la propietat de València
València	Institucions de previsió de crèdit i d'assegurament	Informe de la Sociedad de Socorros mutuos de acomodadores de la Plaza de Toros de Valencia Informe de la Caja de Ahorros y Monte de

		Piedad de Valencia
València	Beneficència	Informe de la Casa de Beneficència
València	Emigració	Informe de l'Enginyer agrònom Informe general del Ateneo casino obrero de Valencia
Ontinyent		Memòria de la comissió local d'Ontinyent
Ontinyent	Condició moral de la classe obrera Condició de la família obrera Treball dels infants	Informe dels Professors d'instrucció pública
Ontinyent	Condició moral de la classe obrera Condició de la família obrera	Informe del Rector de San Carlos i del Regent de Santa Maria
Ontinyent	Condicions econòmiques dels obrers Beneficència	Informe del Subdelegado de Medicina i Cirurgia
Ontinyent	Condicions econòmiques dels obrers Beneficència	Informe del Metge D. José Maria Bonastre
Ontinyent	Successió hereditària	Informe dels Notaris d'Ontinyent
Ontinyent	Invàlids del treball	Informe de la Sociedad previsora
Ontinyent	Cultiu de la terra	Informe de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad
Ontinyent	Condició moral de la classe obrera	Informe del Círculo recreativo de Ontinyent
Ontinyent		Informe de la <<Sociedad de Festeros del Santísimo Cristo de Onteniente>>
Ontinyent		Informe de l'Escola d'adults de la Conferència de Sant Vicent Paul d'Ontinyent

Ontinyent	Informe del Hospital-Beneficència
Ontinyent Beneficència	Informe de la Comissió municipal permanent de Beneficència
Ontinyent	Quadre demostratiu de la situació de la classe obrera d'Ontinyent, com a resultat de la informació
Ontinyent	Informe del Registrador de la Propietat
Alberic	Informe de la Comissió Local
Alberic	Informe del Registrador de la Propietat
Llúria	Informe dels Delegats de la Comissió Local
Llúria	Informe del Registrador de la Propietat
Aiora	Informe de la Comissió Local d'Aiora
Sueca	Informe del Ateneo Sueco del Socorro
Sueca	Informe del Registrador de la Propietat
Orriols	Informe de D. Francisco Cabrelles
Xelva	Informe de D. José Manteca
Tabernes de la Valldigna	Informe de La Protectora sobre les societats de consum i de crèdit
Xàtiva, Requena, Gandia, Enguera, Sagunt, Xiva, Torrent i Carlet	Informes dels Registradors de la Propietat de Xàtiva, Requena, Gandia, Enguera, Sagunt, Xiva, Torrent i Carlet.

Seguidament un apèndix amb dades estadístiques i cartogràfiques. I finalment un índex per a donar unitat al conjunt. És a dir, la Comissió Provincial de València va remetre a la Comissió Central tots els documents requerits.

4.1. Temàtiques tractades

4.1.1. Gremis

Els gremis han sigut una institució fonamental per al món del treball, l'economia i la societat des de l'edat mitjana. Però, la seua prohibició per part de l'estat liberal ha deixat un buit que en molts casos no s'ha pogut reomplir.

Dins del pensament krauso-positivista el neogremialisme adquireix una nova importància. Els gremis són una eina fonamental per a afrontar la qüestió social. El pensament krausista és bàsicament organicista, considera que ha de ser la societat autoorganitzada, i no l'Estat directament, qui resolgui els problemes derivats de la qüestió social. Per això, entre els seguidors d'aquestes tendències es produeix una revalorització del moviment gremial, especialment en contra del sindicalisme de classe. Això explica que els gremis siguin una de les principals preocupacions de la Comissió i que la Comissió Provincial dediqui grans esforços a investigar la seua situació.

Ja en la memòria inicial de la Comissió, la importància dels gremis és molt destacada.³⁴ Però és el qüestionari a García Montfort on s'explica més detalladament la qüestió dels gremis.³⁵ S'explica que els gremis s'havien extingit tots pràcticament han pogut ressorgir i dedicar-se, principalment, a activitats d'auxili fiscal a l'estat i social als seus membres. També podrien tenir, segons el ponent, una important funció estadística, al ajudar a la recollida d'informació sobre les tasques que realitzen. Cal destacar que si bé els gremis tenen un caràcter d'ofici, estan compostos d'individus que lliurement decideixen afegir-se. Així doncs, els gremis són bàsicament de tres tipus: de subsidis, de consums o industrials. Els primers es dediquen a ajudar en la recollida, organització i repartiment dels subsidis. Els altres dos es dediquen a recollir la tributació dels consums o de l'activitat industrial. La senyor García Montfort fa una explicació de la història del gremialisme al Regne de València i una explicació de l'estat i funcions actuals, on destaca la seua eficiència en les tasques recaptatòries, ja que, segons ell, allí on els gremis s'ocupen de recaptar els tributs, aquest són menors que en altres ciutats. Açò és degut, segons l'autor, a la seua eficiència administrativa i a la lluita contra el contraban. Els gremis cobren una tributació major però aconsegueixen reduir el preu final del producte. Això ho exposa Garcia Monfort mitjançant unes taules comparatives de la situació a València, Alzira i Castelló. A València els gremis cobren els impostos i a

³⁴ *Ibidem pp. 21-31.*

³⁵ *Ibidem pp. 193-219.*

Castelló i Alzira ho fan altres entitats. Així, a pesar de ser la tributació major a València, és menor l'import final.³⁶

València								
Espècies		Consum anual		Unitat	Tipus de quota i recàrrec		Import	
		Kg.	L.		Ptes.	Cènt.	Ptes.	Cènt.
Carns vacunes, llaneres i caprines		8	-	Quilogram	-	24	1	92
Carns de porc		4	-	Íd.	-	30	1	20
Líquids	Olis de totes classes	10	-	Íd.	-	18	1	80
	Aiguardents, alcohol i licors	-	3	Cada grau en 100 litres	-	80	-	84
	Vins de totes classes	-	75	100 litres	13	93	10	44
	Vinagre, cervesa, sidra, xacolí	-	0,8	Íd.	6	97	-	04
Grans	Arròs, cigrons i les seues farines	12	-	100 kilograms	2	50	-	30
	Blat i les seues farines	78	-	Íd.	2	10	-	63
	Civada, sègol, dacsà, etc.	95	-	Íd.	1	-	-	95
	Els demés grans i llegums	45	-	Íd.	-	50	-	22
Peix de totes les classes		3 ½	-	Quilogram	-	10	-	35
Sabons		4	-	Íd.	-	17	-	68
Carbó vegetal		100	-	100 quilograms	-	60	-	60
Total							20	97

Castelló de la Plana								
Espècies		Consum anual		Unitat	Tipus de quota i recàrrec		Import	
		Kg.	L.		Ptes.	Cènt.	Ptes.	Cènt.
Carns vacunes, llaneres i caprines		8	-	Quilogram	-	20	1	60
Carns de porc		4	-	Íd.	-	22	-	88
	Olis de totes les classes	10	-	Íd.	-	22	-	20

³⁶ Ibídem p. 75

Líquids	Aiguardents, alcohol i licors	-	3	Cada grau en 100 litres	1	26	-	32	
	Vins de totes classes	-	75	100 litres	12		-	64	
	Vinagre, Cervesa, sidra, xacolí	-	0,6	Íd.	8	76	-	05	
Grans	Arròs, cigrons i les seues farines	12	-	100 quilograms	2	30	-	28	
	Blat i les seues farines	78	-	Íd.	2	10	-	63	
	Civada, sègol, dacsà, etc.	95	-	Íd.		80	-	76	
	Els demés grans i llegums	45	-	Íd.	-	44	-	20	
Peix de totes les classes		3 ½	-	Quilogram	-	10	-	35	
Sabons		4	-	Íd.	-	18	-	72	
Carbó vegetal		100	-	100 Quilograms	-	60	-	60	
Total							19		23

Alzira										
Espècies		Consum anual		Unitat	Tipus de quota i recàrrec			Import		
		Kg.	L.		Ptes.	Cènt.	Mils.	Ptes.	Cènt.	Mils.
Carns vacunes, llaneres i caprines		8	-	Quilogram	-	19	30	1	54	40
Carns de porc		4	-	Íd.	-	25	-	1	-	-
Líquids	Olis de totes les classes	10	-	Íd.	-	20	-	2	-	-
	Aiguardents, alcohol i licors	-	3	Cada grau en 100 litres	1	05	40	1	10	67
	Vins de totes classes	-	75	100 litres	10	62	50	7	96	87
	Vinagre, Cervesa, sidra, xacolí	-	0,6	Íd.	5	30	40	-	3	18
Grans	Arròs, cigrons i les seues farines	12	-	100 quilograms	2	90	40	-	34	84

	Blat i les seues farines	78	-	Íd.	2	20	-	1	71	80
	Civada, sègol, dacsà, etc.	95	-	Íd.	-	51	-	-	4	45
	Els demés grans i llegums	45	-	Íd.	-	34	-	-	15	30
	Peix de totes classes	3 ½	-	Quilogram	-	7	80	-	27	30
	Sabons	4	-	Íd.	-	11	90	-	47	60
	Carbó vegetal	100	-	100 quilogram s	-	92	50	1	92	50
	Total							18	58	91

A més, a més, segons el senyor García Montfort ha sorgit un gremi de gran importància, que surt de la unió dels altres gremis. Aquest és el Sindicat Regional dels Gremis de València, del qual Garcia Montfort és president. El Sindicat Regional agrupa i coordina als gremis de la ciutat de València i, segons García Montfort, de gran part de la província.

Però, pareix ser que aquesta afirmació no es correspon amb la realitat, ja que cap de les ciutats enquestades afirmen tenir cap gremi. Més encara, Francisco Cabrelles, l'informant per Orriols, és més contundent.

Desde el momento en que no está completa, ni mucho menos, la organización de los Gremios locales, mal puede intentarse la organización de los provinciales. Es preciso primero organizar aquéllos para poder organizar éstos. Es más, aun cuando se extendiera á varias poblaciones la reorganización de los Gremios, aun cuando la organización local fuera completa no sería fácil llegar á la organización provincial y regional si el Estado no venía á ayudarla, porque notorio es el espíritu anárquico de nuestro pueblo; y digo esto en el concepto de que no domina lo bastante el sentido de disciplina necesario para subordinarse las agrupaciones inferiores á las agrupaciones superiores.³⁷

³⁷ Ibídem p. 381-384

És a dir, no existeix segons els testimonis una organització gremial provincial, ni tan sols els gremis són vigorosos a nivell local fora de la capital. Per aquest motiu té especial importància el testimoni d'Orriols. Orriols és des de 1882 un barri de València, però fins aleshores un xicotet poble molt dinàmic a les afores de València. Això fa notar que la influència gremial no surt de la ciutat.

En conjunt s'observa que els gremis no tenen el paper important d'aglutinament social i econòmic que volen per a ells els krausistes, més bé són anecdòtics i reduïts a la capital (si bé la Comissió compta 160 gremis a la capital). L'opinió general que es desprèn de les entrevistes és que la manca de regulació limita en molt l'establiment dels gremis i que l'Estat hauria de proporcionar una reglamentació apropiada que facilités, no sols la constitució dels gremis, sinó també la seua unió i cooperació.

4.1.2. Vagues

Dins de la mentalitat reformista les vagues són una ruptura momentània de l'entesa entre els capitalistes i els treballadors. Aquest desentès es resol per mitjà de l'aturada en el treball de manera momentània fins que s'imposen els interessos d'una o altra banda o fins que s'arriba a un acord. La Comissió procedeix, en primer lloc, a enumerar les vagues succeïdes en la ciutat de València i després els altres informes ens indiquen les succeïdes en altres indrets.³⁸

Ciutat	Ofici	Dates	Duració	Causa	General	Obtenció de fons	Resolució
València	Art de la seda	Setembre 1878	-	Salari	Sols un taller	Caixa de resistència	Acord
València	Art de la seda	Novembre 1878	-	Salari	Sols un taller	Caixa de resistència	Victòria obrera
València	Art de la seda	Abril 1879	-	Salari	Sols un taller	Caixa de resistència	Victòria obrera
València	Art de la seda	Març 1881	-	Salari	Sol un taller	Caixa de resistència	Acord
València	Art de la seda	Agost 1882	-	Salari	Sols un taller	Caixa de resistència	Victòria obrera

³⁸ Ibídem p. 4-40.

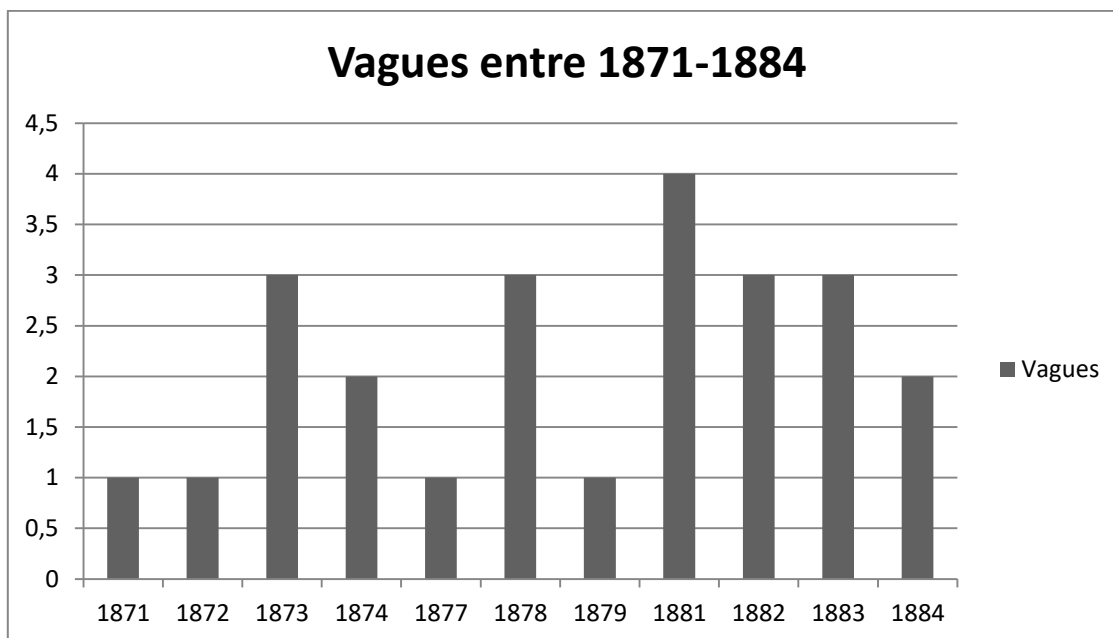
València	Fusters	25 al 30 de juliol de 1883	5 dies	Salari	De l'ofici	Propis	Acord
València	Paletes	16 al 21 de juny de 1882	5 dies	Salari	De l'ofici	Propis	Acord
València	Treballadors del ferro	Octubre 1882 a febrer de 1883	4 mesos	Salari	De l'ofici	Propis i Internacio nal	Derrota obrera
València	Forners	1871	28 dies	Salari	De l'ofici	Propis	Derrota obrera
València	Forners	1879 ³⁹	-	Salari	De l'ofici	Propis	Acord
València	Forners	1881	-	Salari, hores de treball	De l'ofici	Propis	Acord
València	Forners	1884	-	Més obrers per torn	De l'ofici	Propis	Acord
València	Adobers	1874	-	Salari, hores i prohibi ció de l'acomi adamen t sense consent iment	De l'ofici	Propis	Derrota obrera
València	Tipògrafs	1881	Cinc mesos	Manten iment del	De l'ofici	Caixa de resistència	Acord

³⁹ Vaga per torns, és a dir, es van tornant en el lloc de treball per a disminuir la feina sense abandonar-la.

				treball			
València	Picapedrers	1881	-	Salari, horari, ferrame ntes	De l'ofici	Propis	Derrota obrera
València	Picapedrers	1882	-	Acomia dament treballa dors	De taller	Propis	Derrota obrera
València	Picapedrers	1884	-	Ferram entes	De taller	Propis	Acord
València	Marbristes	1872	-	Salari, treball, ferrame ntes	D'ofici	Propis	Derrota obrera
València	Sastres	1873	-	Salari, hores de treball	D'ofici		Rendició dels treballador s
València	Cecs expenedors d'impresos i bitllets de rifes i loteries	1881	-	Comiss ions per premis	D'ofici	Propis	Acord
Bocairent	Treballadors de la llana	1873	-	Salari	D'ofici	Propis	Acord
Ontinyent	Obrers paper	del 1873	Vuit dies	Salari i hores de treball	D'ofici	Propis	Acord
Enguera	General	1874	-		General	Propis	Victòria obrera
Enguera	Treballadors	1883	-	Salari i	D'ofici	Propis	Victòria

	de la llana			hores de treball			obrera
Sueca	Fusters	1877	Vuit dies	Salari i hores de treball	D'ofici	Propis	Acord

Les vagues, en general, són d'un sector i mai generals. Solen començar en un taller per un motiu de salaris o d'hores de treball i d'ací s'expandeixen a altres tallers fins a ocupar tota la rama. L'única vaga general registrada a alguna localitat del País Valencià fins a la data és la d'Enguera en 1874. D'altra banda, les vagues són pròpies dels obrers industrials i molt escasses al camp.⁴⁰ A més a més, s'observa una gran preocupació per la influència de l'incipient moviment obrer en les vagues, especialment de la Internacional a la qual se li atribueixen diverses de les vagues convocades durant aquest període, especialment les més actives.

Vagues entre 1871-1884. Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Comissió de Reformes Socials (1891). *Información oral y...*

⁴⁰ *Ibíd*em p. 384

En general, es respecta el dret a la participació o no en la vaga i aquestes solen tenir un caràcter pacífic. Però, si bé les caixes de resistència solen ser habituals a la capital, on han estat relacionades amb gran part de les vagues produïdes, no sols ser així en els pobles, on a penes hi ha caixes de resistència. Com és el cas de Sueca, per exemple.

Los individuos que en ella tomaron parte no dispusieron de otros fondos más que de los suyos propios y particulares. En esta localidad son y han sido siempre desconocidas las Cajas de resistencia.⁴¹

Això fa que les vagues tinguen un caire bastant dramàtic, com és el cas del cecs expenedors d'impresos i bitllets de rifes i loteries que hagueren de recórrer a demanar almoïna o el cas dels treballadors d'Enguera, que hagueren de recórrer a l'emigració.

En molts casos les caixes de resistència estan derivant en societats de treball que l'autor compara amb les Trade Union britàniques i que estan assumint funcions de formació, col·locació dels seus membres i negociació de les condicions laborals a mode jurat mixte.

De este modo apareció en Valencia la primera Caja de resistencia, el primer ejemplo de las *Trade Unions*, pero como un verdadero adelanto sobre las Sociedades inglesas; porque mientras en Inglaterra las *Trades*, las Cajas de resistencia funcionan con independencia de los Jurados mixtos, la *Unión manufacturera* de Valencia ligó la Caja de resistencia, el instrumento de guerra en las cuestiones entre el capital y el trabajo con el Jurado, con el medio de prevenir las luchas, las huelgas y de facilitar las transacciones entre los dos elementos de la producción, para cuyo efecto declaró la *Unión* como base fundamental de sus estatutos, que la Caja de resistencia no puede aceptar huelga alguna ni sostenerla con sus fondos sin la intervención previa del Jurado para transigir ó resolver la cuestión que dé origen á la huelga.⁴²

No sols això, abans de les vagues o durant les mateixes les parts recorren a la negociació i donen lloc, de fet, a jurats mixtes que arbitren entre les parts. En alguns casos, són membres electes de les dos classes (treballadors i capitalistes). En altres

⁴¹ *Ibídem* p. 368

⁴² *Ibídem* p. 38-39

casos, són terceres persones triades pel seu prestigi, com és el cas dels peons d'obra, que van recórrer a l'ajuda dels arquitectes per a fer de mitjancers en el seu problema.⁴³

Per últim, destaca l'opinió del delegat per Orriols, el qual destaca la necessitat de reglamentar el procés de vagues per a facilitar l'entesa entre les parts i evitar els perjudicis d'una vaga. Així ho descriu Francisco Cabrelles, delegat d'Orriols:

Por esto, aunque fuera de desear que no hubiera huelgas, pues éstas perjudican notablemente al capitalista y al trabajador, en la imposibilidad de evitarlas, es más, en la necesidad de que tengan lugar para vencer la obstinación de ciertos propietarios, preferiríamos que no fueran obra de las huelgas de las Asociaciones anarquistas, que fueran reguladas por la ley y sostenidas por el gremio.

El Código del Trabajo podía marcar los requisitos que habían de llenarse para que una huelga pudiera tener lugar: acuerdo del gremio, plazo de espera, existencia de fondos en las Cajas de resistencias, etc... y es indudable que una huelga sujeta á estos trámites y sostenida por Corporaciones como los Gremios, no iría acompañada de los trastornos y perturbaciones que hoy acarrear.⁴⁴

4.1.3. Jurats mixtes

Dintre de la ideologia reformista, els jurats mixtes són una peça clau ja que fan de corretja de transmissió entre els desitjos de les diverses classes productores. Són, per tant, una eina clau en el bon funcionament d'una societat harmònica, ja que ajuden a resoldre els problemes derivats dels interessos contraposats de treball i capital sense recórrer a la vaga. En paraules de la Comissió Provincial:

Remedio preventivo de las huelgas, son además recursos para atenuarlas, cuando no pueden impedir las; pero no han de producir beneficio alguno mientras no encuentren en la ley condiciones jurídicas de existencia análogas á las que han recibido en Inglaterra, apenas iniciadas, merced al acta Mundela.⁴⁵

Els jurats mixtes a compleixen la funció de negociar les condicions de treball entre treballadors i empresaris. Són una mena de tribunal que està compost per delegats del treball i delegats del capital. Aquests intervenen en casos de desacord per algun

⁴³ Ibídem p. 298

⁴⁴ Ibídem p. 385

⁴⁵ Ibídem p. 41

esdeveniment sobrevingut o bé, principalment, pels salaris, que es van recalculant a mesura que fluctua el mercat. En qualsevol cas, la idea dels jurats mixtes, com ben bé diu el fragment anterior, és una idea novedosa i pionera a Europa, que s'està portant a terme en el Regne Unit. Per tant, a Espanya és encara una idea poc rodada però que tindrà un gran protagonisme en el futur.

Cal dir que els jurats mixtes que s'han establert a la ciutat de València ho han fet sense cap intervenció oficial, sinó que han sorgit per voluntat de les parts o d'una de les parts. És el cas dels pintors murals, dels fusters, de l'art de la seda o dels forners. Però, en opinió de la Comissió, seguint la tendència reformista, cal vincular les caixes de resistència amb els jurats mixtes, ja que si les caixes de resistència funcionen autònomament inciten a la vaga i l'enfrontament, però si van de la mà de les caixes de resistència, ajuden a l'entesa. El procés de negociació i diàleg ajuda a dificultar la celebració d'una vaga i facilita l'acord entre les parts. Per aquest motiu, els autors de l'informe s'esforcen en volen concertar totes dues organitzacions.

Una de les principals dificultats que es denuncia és que les decisions a què arriba no solen entrar en vigor perquè les parts no l'obeeixen, per tant, caldria que les decisions dels jurats mixtes foren considerats de naturalesa vinculant per a evitar no foren obeïts.

Com ja hem vist abans, la realitat de la ciutat és molt distinta de la realitat de la resta de la província. En el cas dels jurats mixtes passa el mateix. Si bé, dins de la ciutat els jurats mixtes són més o menys coneguts, encara que no necessàriament practicats, fora d'aquesta ciutat no hi ha cap cas de jurat mixt. De fet, novament el ponent d'Orriols ens explica les causes a què ell atribueix aquesta mancança.

La causa principal de que no existan Jurados mixtos es la falta de organización de los obreros. Éstos, aislados, precisamente han de ceder á las exigencias del capital. Los obreros asociados y unidos podrán hacer valer sus derechos. Por eso consideramos la reorganización de los Gremios como el fundamento necesario para las reformas sociales, tanto más, cuanto los Jurados mixtos ejercen una función social, y no pueden ser constituidos por individuos aislados, sino por organismos completamente determinados y definidos. [...] También influye en que los Jurados mixtos tengan poca aceptación, el poco prestigio de que gozan á causa de no ser obligatorio el veredicto que dictan. ¿Para

qué establecer el Jurado mixto? Dicen los overos. Si el Jurado mixto ha de desarrollarse, es preciso que el fallo sea obligatorio, al menos en algunas cosas.⁴⁶

Aleshores, podem distingir, segons el delegat d'Orriols, dos causes per al poc èxit dels jurats: la manca d'organització en els obrers i la manca de valor jurídic de les seues decisions. De fet, aquesta darrera causa és una de les millores que sol·liciten contínuament els distints ponents. Cal, segons els testimonis, que les decisions dels jurats mixtes siguin reconeguts pels tribunals i executats sense traves. El ponent d'Orriols afirma que caldria incloure els jurats mixtes en un futur codi de treball.⁴⁷

4.1.4. Associacions

L'associació és, segons la mentalitat del liberalisme reformista, la millorar manera d'afrontar la divisió entre les persones. Els individus es poden associar lliurement per a superar conjuntament les seues dificultats comunes. D'aquesta manera, sense violar el respecte a la llibertat ni caure en el col·lectivisme, s'aconsegueix superar la divisió de la societat liberal.

Durant la investigació la Comissió Provincial del València posa especial interès en conèixer l'èxit i funcionament de les associacions obreres. Aquestes són bàsicament de tres tipus: societats de consum, societats de producció i societats de socors mutus.

Les primeres es dediquen a posar en comú els recursos per a comprar productes vitals a millor preu. Els socis van allí a adquirir els productes i així estalvien diners al evitar intermediaris. Aquestes societats són més comunes al camp que a la ciutat. Segons la Comissió, açò és degut a que al camp hi ha menys distraccions, les diferències de classe són menys clares i les associacions de consum es poden dedicar a negocis com la compra de llavors o adobs i així obtenen ingressos extra. Les cooperatives de consum estan augmentat el seu nombre segons els informants i a la data de la redacció de l'informe existeixen les següents:⁴⁸

⁴⁶ *Ibídem* p. 386

⁴⁷ *Ibídem* p. 386

⁴⁸ *Ibídem* p. 455. Si bé cal assenyalar que durant la lectura de l'informe apareixen algunes societats que no estan incloses en aquest quadre.

Societats cooperatives de Consums de la província de València							
Poble	Nom de la societat	Any de la fundació	Quota en pessetes	Capital	Import de vendes en el darrer any	Número de socis	Observacions
València, Russafa, Pou	La Favorecedora de la Agricultura	1880	0,50 mensual	-	-	50	Adobs
La Punta	La Previsora	-	1 mensual	-	-	150	4 Seccions: 2 Encorts, San Luís, Castellar i aelilla
Encort	Amparo de la Agricultura	-	0,25	-	-	248	-
Pinedo	La Protectora	1882	1 mensual	-	-	82	-
Cullera	La Agrícola	-	0,25	-	-	150	-
	Sociedad de Socorros	-	1	-	-	100	-
	La industrial	-	0,25	-	-	198	És també de socors
Tabernes de la Valldigna	La Protectora	1877	0,50 setmanal	35.754	92.538	375	Adobs préstecs
Játiva	Círculo de Obreros	-	0,25	-	-	600	És de socors
Alboraya	Cooperativa de consumos	1886		-	-		En formació
Total de socis						1.953	

Les segones són associacions d'obriers per a emprendre la producció per ells mateix. Aquestes associacions es limiten a oficis menuts i que requereixen un capital modest per a començar, ja que no es poden reunir grans quantitats per a iniciar el projecte. Les associacions de producció existents a la província de valència segons la Comissió són les següents:⁴⁹

Societats cooperatives de producció de la província de València

Poble	Nom de la societat	de la fundació	Any de la fundació	Número de socis	Quota en pessetes	en Capital en pessetes	Import anual dels seus negocis	Observacions
València	La Proletaria Art de la Seda	–	1866	10	No cotitza ja	-	-	Porta 17 telers
València	Escardino Compañía Peineros	y –	1870	12	Ídem	-	-	Empra motor de vapor de quatre cavalls
València	La Artesana de la Seda	– Art	1876	10	1 setmanal	-	-	Porta 8 telers
València	Rosell Compañía de la Seda	y – Art	1878	8	Voluntària	5.000	-	-
València	Obreros Carpinteros Carpintería	–	1880	6	Voluntària	7.360	-	-
València	Lealtad la Seda	– Art de	1881	13	1 setmanal	-	-	Porta tres telers
València	Forners	– Forn	1881	450	1 setmanal	-	-	-
València	Lealtad, Compañía de la Seda	García y – Art	1882	18	Voluntària	9.000	-	-

⁴⁹ Ibídem p. 456

València	Fusters amb taller – Edificació	1882	50	1	52.500	-	En un edifici
				setmanal -mínimum			
València	Industrial Obrera – Edificació	1882	25	1	7.500	-	-
				setmanal			
València	Sedería Valenciana – Art de la Seda	1883	13	1	-	-	-
				setmanal			
València	Carboners – Venda de Carbó al menut	1883	95	1	-	395.000	En lloc de quota abonen 0,50 pessetes per carro de carbó
				setmanal			
València	Obrera Valenciana – Art de la Seda	1884	82	Voluntària	-	-	En formació
València	El Porvenir – Ebanistes i tallistes	1884	82	Voluntària	-	-	Ídem
València	Constructors de carros	1885	82	Voluntària	-	-	Ídem
Grau	Tonellers – El seu ofici	1885	19	No cotitzen	-	-	Els tonellers renoven anualment les seues societats posant 250 pessetes cadascun com capital
Poble Nou del Mar	Tonellers – El seu ofici	1885	15	Ídem	-	-	-
Aldaia	Abaniquers – El seu ofici	1882	13	1	-	-	-
				setmanal			

En tercer lloc, les societats de socors mutus es dediquen a ajudar els seus membres en moment de necessitats. Funcionen mitjançant l'ingrés d'una xicoteta quantitat econòmica al mes o setmana per part de cada membre i així es cobreixen circumstàncies tals com la malaltia o la mort.

Els membres de la Comissió afirmen que els beneficis de l'associació són notables i beneficien molt als treballadors. Emperò, aquests no se'n poden beneficiar perquè resulta molt difícil constituir una associació. La Comissió i els informants coincideixen en afirmar que són dos causes principals les que dificulten la creació d'associacions. En primer lloc, els costos de formació que són elevats. En segon lloc, la manca d'una regulació específica obliga a les associacions a constituir-se com a societats mercantils o com a associacions privades. En qualsevol lloc, les associacions solen constituir-se sota la protecció del decret llei de 7 de febrer de 1875, però no poden adquirir personalitat jurídica i per tant actuar com a societats. Això dificulta molt el seu funcionament. Es parla inclòs de societats fallides per no poder perseguir judicialment als seus deutors. Aleshores, la solució sembla obvia per a la Comissió:

Urge, pues, publicar leyes que faciliten la constitución de las Sociedades obreras que reconocen su personalidad jurídica, y les den formas adecuadas á los elementos que las componen y á sus fines.⁵⁰

És a dir, seguint l'esperit reformista, l'Estat s'ha de comprometre amb l'associacionisme aportant lleis i normatives clares que permeten l'associació lliure dels individus.

Segell de la Sociedad recreativa "La Agricultura" d'Algemesí (1892) i segell del Círculo Tradicionalista d'Algemesí (1894). Font: Arxiu Municipal d'Algemesí

⁵⁰ Ibídem p. 52

4.1.5. Invàlids del treball

La incapacitat del treballador per a treballar és un dels fets més tràgics en el moment que tractem. La impossibilitat del treball pot portar la unitat familiar a la indigència. Per això, aquesta és una de les principals preocupacions de la Comissió.

L'única malaltia endèmica que es troba a la zona de valència són les febres palúdiques, que es produeixen al voltant de la zona de cultiu d'arròs. Per això, les ordenances obliguen al cultiu d'arròs a més de 1,5 km del nucli urbà, però aquesta ordenança no es sol respectar, pel gran benefici que s'obté d'aquest producte.⁵¹

Altres indústries perilloses són la d'adobs artificials o la de *albayalde* (blanc de plom), però són escasses les indústries perilloses per se al País València. El perill industrial procedeix, més bé, de la insalubritat i males condicions dels tallers, especialment els més grans. Això obliga la Comissió a reclamar un cos d'inspectors o política industrial que controli el bon estat dels llocs de treball.

A més, quan es produeix un accident en el lloc de treball la legislació dificulta en molt atribuir la culpa al propietari. Cal demostrar aquesta culpa i resulta difícil a posteriori de l'accident. Aquesta circumstància dificulta molt l'obtenció d'alguna mena d'indemnització per al treballador a causa de l'accident. Els treballadors tenen por a testificar i les autoritats judicials arriben massa tard per a comprovar la situació de l'establiment.

No existeixen tampoc pensions per als invàlids o morts en accident de treball, sols ajudes que donen algunes societats de socors mutus, però minses i limitades temporalment. Les alternatives són obrir subscripcions públiques, també algunes societats privades ofereixen pensions. A Espanya tampoc existeixen Caixes de retir com a Alemanya i el treballador retirat queda a la seua sort.

Per a la Comissió les solucions són senzilles. En primer lloc, una policia industrial que revisi el bon estat del lloc de treball. En segon lloc, la constitució d'associacions per a fomentar l'estalvi i proveir de pensions als treballadors malalts o

⁵¹ Sobre els conflictes i les problemàtiques entorn al cultiu de l'arròs cal consultar Comes i Hernández, S. (2003). *Alginet, arròs i població: un paisatge agrari a la Ribera del Xúquer (1680-1970)*. Alginet, Espanya: S. Comes.

retirats. Aquestes institucions poden ser lliures, imposades per l'estat o associacions lliures amb auxili de l'estat.

4.1.6. Condió econòmica dels obrers

La Comissió, escoltades les informacions orals i revisades les escrites, afirma que viuen en millors condicions els obrers industrials que els agrícoles, però la manca d'una estadística acurada els impedeix parlar en dades concretes. Aquestes afirmacions estan basades en algunes dades objectives i en observacions dels propis informants.

Sí que s'obtenen algunes dades concretes, com és el cas del menjar per obrer, gràcies a l'aportació del Sindicat de gremis de la ciutat de València que s'encarrega de recollir les taxes sobre els productes.⁵² De les dades es dedueix que els obrers s'alimenten lleugerament per davall d'allò recomanable i el seu aliment és pobre. També la seua vestimenta és insuficient. Finalment, les cases en què viuen no són suficientment salubres. Si bé les cases sí que reuneixen les condicions, passa que són massa cares i cal rellogar habitacions per a cobrir la renda, per tant, en una casa per a una família, se'n posen a viure dos o tres, provocant la insalubritat.

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
	Aliment	Ptes.	Ptes.
		Cents.	Cents
Pa	800 grams de segona (moreno) diàriament	0,30	
Esmorzar	Dos sardines i pimentó fregit, o alguna altra cosa equivalent, segons l'estació o el gust de cadascú	0,15	
Menjar	Un plat d'arròs amb carn o ídem.	0,30	
	Ensalada o postres íd.	0,10	
Sopar	Un plat de guisat o estofat íd.	0,25	
	Ensalada crua o cuita íd.	0,10	
Total menjar diari		1,20	
Menjar setmanal	1,20 x 7		8,40

⁵² Ibídem pp. 463-467

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
Cura personal (a la setmana)		Ptes.	Ptes.
		Cents.	Cents
Rentadora	Una camisa	0,12	
	Una camiseta interior	0,09	
	Uns calçotets	0,09	
	Uns calcetins	0,03	
	Un mocador	0,03	
	Un llençol	0,18	
	Una tovalla	0,06	
Planxadora	Una camisa (mal planxada)	0,12	
	Neteja habitació	0,12	
	Afaitar-se	0,25	
Total cura		1,09	1,09
Suma anterior			10,80

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
Despeses societàries		Ptes.	Ptes.
		Cents.	Cents
Societats de socors mutus i resistència		0,25	
Donatiu a algun company o desvalgut		0,10	
Suma		0,35	0,35

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
Tabac, diversions i esbarjo		Ptes.	Ptes.
		Cents.	Cents
Quatre caixetes e tabac de 18 cèntims		0,75	
Paper de fumar i fòsfors		0,10	
Espectacles		0,25	
Subscriptors a un periòdic setmanal i compra d'altre		0,10	

Suma	1,17	1,17
Total despeses setmanals		12,32

Pressupost de despeses d'un obrer sol		
Despeses anuals	Ptes.	Ptes.
	Cents.	Cents
52 setmanes, a 12,32 pessetes, son		630,64

Pressupost de despeses d'un obrer sol		
Vestuari	Ptes.	Ptes.
	Cents.	Cents
Dues camises	6,00	
Una camiseta interior	1,50	
Dos calçotets	5,00	
Tres parells de calcetins	3,00	
Dos mocadors	1,00	
La meitat d'un vestit d'hivern	25,00	
La meitat d'un vestit d'estiu	20,00	
Dos bruses	5,00	
Roba de llit	3,00	
Reposició de la roba	4,50	
Suma	74,00	74,00

Pressupost de despeses d'un obrer sol		
Calçat	Ptes.	Ptes.
	Cents.	Cents
Valor de la meitat d'uns botins	6,50	
Valor de quatre parells d'espardenyes	8,00	
Reparacions del calcer	2,50	
Suma	17,00	17,00
Suma i segueix		721,64

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
Despeses del cap	Ptes.	Ptes.	
	Cents.	Cents	
Valor de la meitat d'un barret	4,00		
Valor de la meitat de dos gorres	4,00		
Suma	8,00	8,00	
Total despeses anuals			730,39

Pressupost de despeses d'un obrer sol			
Resum	Ptes.	Ptes.	
	Cents.	Cents	
Despeses	730,39		
Ingressos (cinc jornals setmanals, són 260 jornals anuals = promedi 2,25 : 2,25 per 260 =)	585,00		
Diferència	145,39		

4.1.7. Salari

El salari és una de les parts més importants de l'intercanvi laboral. La Comissió mostra el seu interès en saber quina quantia es paga el salari, com es paga i amb quina freqüència. El treball fluctua a temporades, especialment en l'àmbit agrícola. Per exemple, l'arròs concentra la feina durant la plantada i la segada, a principis i finals d'estiu respectivament. La necessitat de realitzar les tasques agrícoles ràpidament obliga a contractar mà d'obra immigrant i a pagar un alt salari per la mateixa. Es té constància de gent arribada des d'Alacant o Xelva, com els coneguts com a "blaus" de la marina.

També el descans depèn de la indústria. Generalment es treballa tots els dies, però a poc a poc es va implantant el descans dominical en alguns oficis. En qualsevol cas, el salari és insuficient, com hem vist als quadre anteriors. És especialment insuficient entre els treballs menys qualificats, i augmenta a mesura que augmenta la cultura i formació dels treballadors. La Comissió, seguint els seus estudis, considera que un salari de menys de 3 pessetes és insuficient en la capital, i que un salari un poc inferior també ho és en els pobles on els aliments són més barats. D'altra banda, els ajuntaments tenen la tradició general, però no comuna a tots, d'oferir obres públiques

per a pal·liar els períodes d'escassetat de treball o de crisi. Per últim, s'analitza el treball a destall, que presenta opinions contràries i oposades, però en opinió de la Comissió és roí, ja que si bé aporta més salari als treballadors, els esgota físicament.

4.1.8. Hores de treball

Junt al salari, l'altra gran polèmica entre capitalistes i treballadors són les hores del treball. El terme mig d'hores de treball és de 9 a 11 hores diàries, però alguns treballs entren 12 i més hores, especialment en l'art de la seda. Si bé, cal destacar, el treball nocturn és més bé escàs i es redueix al tipògrafs (que preparen durant la nit l'edició del diari del matí), alguns moments puntuals de gran feina en alguns oficis om la fundació o els mestres d'alguns oficis que treballen a destall i volen traure obtenir més diners. Però, destaca la Comissió, el volum total d'hores dedicades al treball està estancat des de l'any 1873 i tendeix a disminuir en l'actualitat.⁵³

València	Treballaven	Treballen
Forners	18	10
Fusters	10 ½	10
Adobers	13	9
Paletes	13	9 i ½
Tipògrafs	-	9
Pintors	-	10
Adobers	13	9 á 10
Tendes de gorres	-	Destall
Art de la seda	-	12
Xocolaters	-	8 á 10
Alfarers	-	11
Operaris de la fàbrica de mosaics de Nolla	-	10
Ventadors	-	10 i ½
Marbristes	11	9
Picapedrers	10	9
Sastres	-	11 á 12
Fonedors	-	10
Ebenistes	-	10

⁵³ Ibídem pp. 106-107

Russafa		
Agricultors: De sol á sol		
Alberic		
Els obrers el camp treballen de 6 hores en hivern a 9 en estiu	-	9
Alzira		
Obrers del camp	-	8 á 10
Lliria		
Obrers del camp	-	8 á 10
Aiora		
Obrers del camp	-	8 á 10
Sagunt		
Obrers del camp	-	11
Ontinyent		
Paperers	-	10
Llana	-	10 á 12
Seda, lli i cotó	-	10 á 11
Espardenyers	-	12 á 14
Ferrers	-	10 á 11
Fusters	-	10 á 12
Adobers	-	10 á 12
Obrers agrícoles – De sol a sol	-	-

4.1.9. El treball de les dones

Les dones tradicionalment treballaven i resultaven un ressort fonamental per a la família, am la dificultat de combinar les tasques domèstiques amb les laborals. Per aquest motiu, la Comissió s'esforça per saber quina és la situació laboral de la dona en aquell moment.⁵⁴

Les dones en rara ocasió treballen en casa. De fet, sols queda constància que ho fan en la indústria de fabricació de gorres amb les màquines de cosir domèstiques. La

⁵⁴ Aquest tema ha sigut tractat també per Romeu Alfaro, S. (1978). "La mujer trabajadora en Valencia. Comisión de Reformas Sociales", en *Estudios de Historia de Valencia*. València, Espanya: PUV.

Comissió situa la xifra d'aquestes treballadores en 600.⁵⁵ En canvi, van a la fàbrica en els oficis de l'art de la seda, els taulellets, el mosaic i els fòsfors. En la fàbrica de mosaics de Nolla les dones superen als homes (840 dones, 145 homes i 212 xiquets).⁵⁶ Pel que fa al camp, les dones treballen en diverses tasques agrícoles i guanyen de mitjana un jornal de 0,75 pessetes.⁵⁷ Aquest jornal pot augmentar o disminuir, però sempre és més o menys la meitat del jornal dels homes. Hi ha, però un cert repartiment de tasques, ja que les dones treballen al camp en èpoques de gran feina, com la collida, però generalment s'hi dediquen a tasques caracteritzades com a femenines, com l'encaixonament de taronges. A banda, en el servei públic, segons la Comissió, les dones sols ocupen càrrecs en la telefonia, alguns estancs, l'ensenyament primari de xiquetes i algunes funcions municipals

Treballadores d'un magatzem de taronja a principis del segle XX a Carcaixent.
Font: carcaixentantic.blogspot.com.es/

Hi ha, però, poques indústries mixtes. Generalment, quan treballen homes i dones, hi ha una segregació de tasques, amb tasques femenines i masculines. No solen

⁵⁵ Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.* p. 111

⁵⁶ Ídem

⁵⁷ Ibídem p. 112

treballar dones i homes junts, sinó es segrega també l'espai. Però, quan han de coincidir per necessitat, s'intenta combinar membres de la mateixa família, per a cuidar la moral i les formes. En qualsevol cas, els dos gèneres solen treballar el mateix nombre d'hores. Però, el jornal sol ser la meitat en dones que en homes. Amb aquesta taula, elaborada a partir de la informació aportada per la fàbrica de Nolla, ens podem fer una idea.⁵⁸

Jornal dones/homes			
	Dones	Homes	
De 12 a 15 anys	0,50 -1 pesseta	0,50 - 1,25 pessetes	De 12 a 14 anys
Majors de 15	1- 1,5 pessetes	1,25 - 1,75 pessetes	De 15 a 20 anys
		2 - 3 pessetes	Majors de 20 anys
		4 pessetes	Fogoners
		5 pessetes	Maquinistes

Afirma la Comissió que les dones treballen per necessitat i sols algunes ho fan per a millorar la seua situació econòmica o dotar-se de diners per al casament. En qualsevol cas, és una preocupació constant per als ocupadors és la moral de les seues treballadores.

La vida del taller y la fábrica ejerce generalmente influjo fatal para la moralidad de la mujer casada y de la soltera, y es obstáculo poderoso á que la primera llene su cometido en la familia. Así lo dan á entender gran parte de los datos que se han recogido en la información.⁵⁹

4.1.10. El treball dels infants

El treball infantil és altra de les qüestions espinoses a què intentarà posar fi el reformisme social. Existia, aleshores, una llei de 24 de juliol de 1873, coneguda com a Llei Benot, que limitava notablement el treball dels infants, i també regulava el treball femení, a les fàbriques. Però, la primera dada que constata la Comissió és que la Llei Benot no s'acompleix.

Aleshores, la Comissió confirma que els infants treballen les mateixes hores que els adults i en les mateixes condicions, això sí, per un salari molt inferior. Les seues tasques són les mateixes que per als adults, si bé se'ls solen encomanar les tasques més fàcils i menys dificultoses per a compensar. Aquest sobreesforç deu ser dolent per al

⁵⁸ Dades extretes de Ibídem pp. 114

⁵⁹ Ibídem p. 113

desenvolupament físic, moral i mental, segons la Comissió. A més a més, els infants que treballen no poden acudir a escola, excepte a la nocturna. D'aquestes escoles hi ha poques i sols en les ciutats més grans. També cal considerar que l'esforç diari impedeix l'assistència nocturna a classes. Aleshores, la Comissió recomana la creació d'escoles de mig torn, o bé matí tarda, o bé tarda nit, per a que els infants puguin compaginar treball i formació.

4.1.11. Institucions de previsió, de crèdit i d'assegurances

Aquestes institucions resulten importants per al reformisme social perquè ajuden a l'obrer a organitzar les seues finances. Li permeten disposar d'un lloc on dipositar els seues diners i fomenten així l'estalvi.⁶⁰

La Comissió reconeix l'existència de 5 caixes d'estalvi en la província e València: Sagunt, València, Xàtiva, Sueca i Ontinyent. També la fabrica de mosaics per a paviments dels fills de D. Miguel Nolla proporcionen una caixa d'estalvi als seus treballadors.

En canvi, sembla ser que el crèdit no està organitzat a la província de València i que cal recórrer a entitats i persones privades. En canvi, sí que hi ha Monts de Pietat a València, Sagunt, Xàtiva i Ontinyent, tots ells units a les Caixes d'estalvi de les localitats. L'existència dels Monts de Pietat ajuda a disminuir l'interès del préstec. Com a exemple, la Comissió cita que en València abans de l'existència del Mont de Pietat el crèdit circulava a un interès del 60%, en canvi després de l'aparició del Mont de Pietat l'interès és del 30%. Per tant, la competència dels Monts de Pietat afavoreix l'existència de crèdits més assequibles. Cal destacar també que existeixen solament 3 cooperatives de crèdit en la província.⁶¹

Societats Cooperatives de crèdit					
Poble	Nom de les Societats	Any de la fundació	Quota en pessetes	Número de socis	Observacions
València	El Crèdit obrer	1876	0,50 mensuals	264	-
Bunyol	Paperers	1858	0,25 mensuals	120	És també de socors
Ontinyent	Previsora	1880	0,25 setmanals	900	És també de socors

⁶⁰ Per a una història breu del sistema financer valència des dels inicis fins a la crisi actual Sanchis Palacio, J. R. (2016). *La desfeta del sistema financer valencià*. València, Espanya: Vinclé.

⁶¹ *Ibidem* p. 841.

Total de socis

1.184

Pel que fa a les societats de socors mutus, cal destacar que en 1883 hi havia 63 societats, amb 15.202 associats i un capital de 93.770 pessetes. No hi ha, però, caixes de retir que funcionen amb aquesta tasca exclusivament, sinó que són les societats de socors mutus les que aconsegueixen aquesta funció també.⁶²

Societats de socors						
Poble	Nom de la societat	Any de la fundació	Número de socis	Quota en pessetes	Capital existent en pessetes	Casos en què es presta el socors
València	El Taller	1851	1.537	0,50 mensuals	7.715	Malaltia i mort
València	Impresores	1869	84	0,50 mensuals	1.050	Malaltia i mort
València	Milicianos veteranos	1870	611	0,50 mensuals	3.500	Malaltia i mort
València	La Igualdad	-	26	0,10 setmanal	-	Malaltia i mort
València	Obreros del Arte de la Seda	1872	287	0,12 setmanal	951	Malaltia i mort
València	Obreros Carpinteros	1876	184	0,25 setmanal	193	Malaltia i mort
València	Arte de pintura	1877	78	0,25 setmanal	1.955	Malaltia, mort i desgràcia
València	Maestros carpinteros	1870	82	0,25 setmanal	900	Malaltia
València	Obreros Panaderos	1878	180	0,25 setmanal	130	Malaltia, mort i viàtic
València	Abaniqueros	-	7	0,25 setmanal	170	Malaltia i mort

⁶² Taula extreta de l'Apèndix 32 ubicat a Ibídem pp. 484.

València	La Protectora		1879	70	0,12 mensual	120	Malaltia i mort
València	Ciegos		1880	57	0,15 mensual	320	Malaltia, mort i viàtic
València	Obreros en hierro		1881	30	0,25 mensual	-	Malaltia i falta de treball
València	La Regeneradora		-	190	0,25 mensual	-	Malaltia i mort
València	Torneros en hierro		1882	50	1,00 mensual	-	Ídem i falta de treball
València	Zapateros		-	70	0,25 setmanal	60	Malaltia
València	Círculo obrero	Católico	-	196	0,25 setmanal	700	Malaltia i vellesa
València	Trabajadores en pieles		-	46	1,00 mensual	940	Malaltia i falta de treball
València	Impresores litógrafos		-	29	0,25 setmanal	580	Malaltia i falta de treball
València	Fundidores		-	110	0,25 setmanal	-	Sols mort
València	Canteros y marmolistas		-	104	0,25 setmanal	300	Malaltia, mort i inutilitat
València	Maestros de primera enseñanza		-	330	0,25 setmanal	460	Malaltia
València	La Tipográfica		-	330	1,00 per cada cas de defunció	1.200	Malaltia
València	Acomodadores de la Plaza de Toros		1883	159	0,50 mensual	1.600	Malaltia
València	Agrícola Protectora		-	75	0,25 setmanal	800	Malaltia
Torrente	Escoberos		1837	154	0,25	325	Malaltia

					setmanal		
Sueca	Cuarto Círculo	1852	420	0,15	2.500	Malaltia, mort i viàtic	
					setmanal		
Sueca	Casino agrícola	1864	336	0,25	30.000	Malaltia, mort i viàtic	
					mensual		
Sueca	Ateneo clase obrera	1866	50	0,25	-	Malaltia, mort i viàtic	
					mensual		
Sueca	Ateneo del Socorro	1869	685	0,25	9.550	Malaltia i inutilitat	
					mensual		
Bunyol	La Beneficiada	1859	398	0,25	8.120	Malaltia	
					mensual		
Sagunt	La Saguntina	1868	129	0,25	634	Malaltia	
					setmanal		
Poble Nou del Mar	Tres obreros panaderos	1870	90	0,15	1.000	Malaltia i viàtic	
					setmanal		
Poble Nou del Mar	La Auxiliadora (toneleros)	1880	90	1,00	800	Malaltia	
					mensual		
Poble Nou del Mar	La Nova auxiliadora	-	230	1,00	1.030	Malaltia	
					mensual		
Xàtiva	Dos La Humanitaria	1879	1.204	0,25	5.900	Malaltia	
					setmanal		
Xàtiva	Círculo obrero	1877	600	0,25	1.806	Malaltia	
					setmanal		
Enguera	La Unión	1880	400	0,25	200	Malaltia	
					setmanal		
Xiva	Casino de	1880	614	0,25	-	Malaltia	
					setmanal		
Xest	Sociedad de Socorros	1886	362	0,75	964	Malaltia	
					mensual		
Adzaneta	La Caridad	1880	70	0,18	300	Malaltia	
					setmanal		
Benifaió	La Obrera	1881	184	0,25	600	Malaltia	

d'Espioca				setmanal		
Ontinyent	La Previsora	1881	900	0,25	5.500	Malaltia i inutilitat
				setmanal		
Villanueva de Castellón	Protección de obreros	1881	337	0,25	-	Malaltia
				setmanal		
Almussafes	Sociedad de socorros	1882	94	1,00	480	Malaltia
				mensual		
Anna	Sociedad de obreros	1882	125	1,00	326	Malaltia
				mensual		
Cullera	Dos de socorros	1882	100	0,25	-	Malaltia
				setmanal		
Cullera	La Industrial	1882	198	1,00	185	Malaltia
				mensual		
Llosa de Ranes	Santo Cristo	1882	387	0,05	550	Malaltia
				setmanal		
Polinyà	La Favorecedora	1882	22	0,25	-	Malaltia
				setmanal		
Yuris	La Obrera	1883	400	0,10	-	Malaltia
				mensual		
Carlet	Cuatro Sociedades de socorros	1880-83	300	0,50	-	Malaltia
				mensual		
Benifaió d'Espioca	Nueva de socorros	1885	-	0,50	En	Malaltia
				setmanal	formación	
Xàtiva	Asociación católica de obreros	-	-	-	-	Malaltia
Alginet	Sociedad de socorros mutuos	1885	-	-	-	Malaltia

També existeixen en la província diverses i disperses societats i cooperatives d'assegurament per pèrdua de cavallaria i animals i contra incendis domèstics.

Ceràmica en una casa assegurada contra incendis a la ciutat de València. Font: Elaboració pròpia.

4.1.12. Beneficència

Dins de la qüestió social hi ha una distinció tàcita que ha quedat clara des dels inicis de la preocupació reformista. Aquesta és que hi ha una problemàtica, el pauperisme, que afecta els pobres que no poden treballar i que és distinta de la qüestió social, que sols afecta els treballadors que, a pesar de treballar no poden eixir de la pobresa.

Segons la Comissió, sense aportar, però, dades concretes, són molts els pobres que viuen a la ciutat de València a causa de la generositat d'aquesta ciutat. En efecte, s'aporten dades concretes d'un teixit d'atenció als necessitats molt desenvolupat. En aquests quadres s'aporten dades sobre el nombre de pobres atesos per cada establiment i d'on s'obtenen els fons per a aquestes tasques.⁶³

Beneficència pública i particular				
Pobles	Nom de l'establiment	Nombre de llits	Nombre de malalts	Fons amb què es sostenen

⁶³ Ibídem pp. 502-507

València	Hospital provincial	750	650	Propis, provincials i almoines
València	Manicomi	-	460	Propis, provincials i almoines
València	Cases de socors	6	14	Municipals
València	Hospital de Euconill (familiar)	2	-	Inscripcions nominatives del Deute interior del 4%
València	Hospital de pobres sacerdots	-	-	Almoines i inscripcions nominatives del Deute interior del 4%
Albaida	Hospital de Nuestra Señora del Remedio	30	20	Inscripcions nominatives del Deute interior del 4%
Alzira	Hospital de Santa Lucia	41	-	Municipals, almoines i inscripcions nominatives del Deute interior del 4%
Algemesí	Hospital de Algemesí	-	-	Inscripcions
Aiora	Hospital de d'Aiora	-	-	Inscripcions
Alberic	Hospital d'Alberic	-	-	Inscripcions
Bocairent	Hospital de Bocairent	14	8	Almoines i inscripcions
Bunyol	Hospital de Bunyol	14	1	Béns propis
Benaguasil	Hospital benèfic de Benaguasil	-	-	Inscripcions
Benisuera	Hospital de Benisuera	-	-	Inscripcions
Carcaixent	Hospital Municipal de Carcaixent	12	12	Municipals i inscripcions
Carlet	Hospital de Caridad	24	2	Municipals i almoines
Cullera	Hospital de Caridad	60	30	Almoines i inscripcions
Xest	Hospital de Xest	10	2	Municipals
Xelva	Hospital de Xelva	-	-	Inscripcions

Xàtiva	Hospital de Xàtiva	300	50	Municipals i inscripcions
Gandia	Hospital de Gandia	-	-	Inscripcions
Llíria	Hospital de Lliria	14	6	Propis, municipals i almoines i inscripcions
Ontinyent	Hospital de Caridad	24	18	Municipals i almoines i inscripcions
Olleria	Hospital de la Olleria	-	-	Inscripcions
Oliva	Hospital de Oliva	-	-	Inscripcions
Requena	Hospital de Caridad	37	20	Inscripcions
Sagunt	Hospital de San Miguel o Na-Marcera	25	6	Municipals i inscripcions
Sueca	Hospital de la Caridad	34	19	Almoines i inscripcions
Sollana	Hospital de Sollana	-	-	Inscripcions
Torrent	Hospital de Torrent	8	1	Municipals i almoines
Tuéjar	Hospital de Tuéjar	-	-	Inscripcions
Utiel	Hospital de Caridad	8	2	Almoines i inscripcions
Villanueva de Castellón	Hospital de Villanueva de Castellón	-	-	Inscripcions

Cases d'expòsits, asils de maternitat, lactància i de pàrvuls			
Poble	Nom de l'establiment	Nombre d'asilats	Fons amb què es sosté
València	Casa d'expòsits	460	Provincials
València	Casa de maternitat	-	Quotes de la Hermandad del Santo Celo i almoina
València	Asil de lactància	50	Municipals
València	Asil de pàrvuls de Sant Vicent Ferrer	360	Municipals
València	Asil de Sant Jerònim	293	Municipals
València	Asil de Nostra Senyora	415	Els de l'Associació benèfica

	dels Desemparats		d'aquest nom
València	Asil del Marqués del Campo	300	Dotat pel fundador Excm. Marqués de Campo
València	Asil de lactància de Sant Eugeni	22	Almoines
Russafa	Asil de pàrvuls de Sant Joan de Déu	350	Dotat pel fundador Excm. Sr. D. Juan de Dios Montañés
Godella	Asil de pàrvuls	100	Dotat pel fundador Excm. Sr. D. Juan de Dios Montañés

Cases d'expòsits, asils de maternitat, lactància i de pàrvuls			
Poble	Nom de l'establiment	Nombre d'asilats	Fons amb què es sosté
València	Casa de Beneficència	700	Provincials i inscripcions nominatives del 4%
València	Casa de Misericòrdia	700	-
València	Col·legi dels Orfes de Sant Vicent Ferrer	174	Provincials i inscripcions nominatives del 4%
València	Asil de Sant Joan Baptista	156	Propis i almoines
València	Hermanitas de los Ancianos desamparados	162	Dotats pel fundador Excm. Marqués de San Juan
Albaida	Nostra Senyora del Remei	22	Inscripcions del Deute
Alzira	Hermanitas de los pobres	26	Almoines
Alzira	Asil de sexagenaris	-	Municipals i almoines
Xàtiva	Casa de Beneficència	170	Municipals i inscripcions del Deute
Xàtiva	Casa de la Misericòrdia	140	Municipals i inscripcions del Deute
Llíria	Asil d'ancians	56	Almoines
Ontinyent	Casa de Beneficència	40	Municipals i almoines
Sueca	Casa de viudes i d'orfes	30	Almoines
Torrent	Casa de Beneficència	20	Municipals i almoines

4.1.13. Emigració

L'emigració és una de les vàlvules d'escapament de la qüestió social. El creixement natural de la població, a causa de la transició demogràfica, és notable. S'ha reduït la mortalitat i ha es manté la natalitat i això genera una augment de població. En un període de crisi com és el de la crisi finisecular no hi ha suficient ocupació per a donar treball a aquesta població creixent. Aleshores, l'alternativa és la mobilitat geogràfica cap a zones més dinàmiques. Aquesta mobilitat es produeix cap a altres zones de la península i cap a l'exterior. D'aquesta manera la migració es converteix en una vàlvula d'escapament de les tensions de la qüestió social.⁶⁴

Pel que fa als moviments interns, ja hem parlat del flux des de les zones d'interior cap a les zones valencianes més riques, en especial en moments d'alta demanda de mà d'obra com la temporada alta de l'arròs. La Comissió menciona també la migració exterior dels valencians, però les dades són escasses i cal fiar-se d'observacions. Afirmar la Comissió que es produeixen migracions cap a Amèrica, en concret cap a l'Argentina, bàsicament d'artesans i obrers que volen millorar la seua situació econòmica. D'altra banda, també és abundant la migració, tant estacional com definitiva, cap a Orà. D'aquest moviment, el consolat francès ofereix xifres: en 1878 foren 154 els emigrants valencians cap a Orà; en 1879, 213; en 1880, 315; en 1881, 211.⁶⁵ Tot això, cal destacar, sense la presència d'empreses reclutadores com sí que sol ocórrer a la resta d'Espanya.

En qualsevol cas, afirma la Comissió que l'emigració s'ha mantingut, però la continuïtat de la sequera i la crisi podia provocar el seu augment.

4.1.14. Impostos

També hi ha una qüestió clau i és si els impostos que es cobren a les classes treballadores són molts i si repercuteixen en el seu bé. Segons els càlculs de la comissió un quart de les rendes que obtenen els llauradors se'n van en contribucions territorials, la qual cosa llasta molt el progrés de les activitats agrícoles.⁶⁶ Pel que fa als impostos indirectes, són també molt odiats i gravosos, ja que sigui quin sigui el mètode de cobrament (a la porta de les ciutats, als comerciants o a través d'alguna entitat) sempre

⁶⁴ Les moviments de població a escala regional, nacional i internacional són comunes a tota Europa com bé explica Bade, K. J.: "Las migraciones en la Europa del siglo XIX y principios del siglo XX". *Europa en movimiento : las migraciones desde finales del siglo XVIII hasta nuestros días*. p. 121-138.

⁶⁵ Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.* pp. 146

⁶⁶ Reformas Sociales. Tomo III. *Información oral y op. cit.* pp. 150

acaben recaient en els mateixos consumidors. Per últim, els costos de les duanes fan que els productes importats siguin més cars que en l'estranger, fins i tot el doble. Aquest fet llasta la indústria i empobreix el consum de les classes humils. De fet, cal destacar, de la lectura de l'informe de la Comissió s'extrau una crítica al proteccionisme, que no una defensa explícita del lliurecanvisme.

Per últim, la Comissió afegeix que el cobrament dels impostos repercuteix en part en el benestar dels treballadors. Especialment aquells impostos que s'inverteixen en educació, sanitat i beneficència (si bé la xarxa és molt defectuosa i està en gran part en mans privades i manca dels suficients recursos). També són beneficioses les obres públiques, però aquestes són sempre insuficients i depenen de la voluntat dels cacics, que controlen les obres i les realitzen on convé.

Lo mismo sucede en lo destinado á obras públicas, porque su percepción del presupuesto general es casi siempre efecto de la influencia del cacique ó diputado, no de la necesidad local verdadera, y su importe se destina á edificios en la capitales ó carreteras por puntos favorecidos, mientras que en todos los pueblos hay caminos vecinales como estaban hace un siglo.⁶⁷

Nits d'Aràbia a Night Quarters (1888-1889). Font: A. Riis, Jacob, Museum of the city of New York

⁶⁷ 151

5. Síntesi dels resultats

El qüestionari plantejat per la Comissió central és, en efecte, complet i abasta molts dels camps polèmics i importants de la qüestió social a finals del segle XIX. El resultat del qüestionari ens dóna una imatge prou nítida de com era la realitat social dels treballadors del segle XIX. A eixe respecte cal afegir que la Comissió Provincial valenciana és molt intel·ligent en la selecció dels llocs que han de completar el formulari, ja que aconsegueix reproduir una imatge fidedigna de les distintes parts del País València, des de l'interior fins la costa. Trien, al nostre parer, una ciutat per cada divisió regional que ells mateix han plantejat. Emperò, com no podia ser d'altra manera, les ciutats més menudes aporten una quantitat més modesta d'informació, com és el cas d'Aiora o Xelva. Però, a mesura que ens apropem a la capital, la selecció dels llocs que han de respondre és adequada i dóna na informació molt valuosa.

Pel que fa als resultats, són molt útils tant a nivell qualitatiu com quantitatiu. Les estadístiques que aporten són molt útil i semblen fidedignes. En conjunt, obtenim una imatge clara de la situació del proletariat valencià a finals del segle XIX. Tot això, amb una gran riquesa en els matisos i els detalls. Cal afirmar també, que els resultats obtinguts estan condicionats pel qüestionari seleccionat, pels realitzadors de l'informe i pels entrevistats. Tots ells semblen persones properes a l'ideari reformista, ja que s'ha acudit a associacions i agrupacions dins de la llei i s'ha deixat fora opinions molt interessants com podrien ser els anarquistes o els socialistes, que no apareixen responnent a les qüestions. Aquest fet deriva en què l'opinió en torn als principals problemes sigui molt favorable a allò que planteja el reformisme (reglamentació del treball, col·laboració dels gremis, associacionisme front a l'individualisme i el col·lectivisme). Les respostes a les principals problemàtiques, per tant, també estan dins de l'òrbita del reformisme social. Es planteja, a grans trets, la intervenció de l'estat com a regulador de les relacions entre les classes a través de la instauració dels mecanismes socials que permetin a la societat, i als grups socials, autogestionar-se d'una manera harmònica. És en aquest sentit que cal entendre les suggerències per a la regulació dels gremis, de les associacions obreres, dels jurats mixtes o de les vagues.

Pel que fa a la participació, cal destacar l'elevat grau de participació de la delegació valenciana front a la d'altres indrets. Aquest fet pot ser degut a diversos factors. En primer lloc, la participació de persones influents en la societat valenciana, com és el cas de Pérez Pujol, que ja havia estat vinculat a experiències semblants. En segon lloc, eixes

mateixes experiències prèvies, com el Congrés Sociològic Nacional de València o el Comitè de la Societat Econòmica d'Amics del País. Aquestes iniciatives haurien servit per a trencar el gel i predisposar als ponents a participar del projecte, ja que si bé les iniciatives no han tingut gran efecte pràctic han servit per a evidenciar els problemes de la qüestió social. També la logística d'organitzar aquestes experiències hauria servit de preparació per al qüestionari. Altre factor podria ser el ran teixit associatiu existent al País Valencià, especialment a la ciutat de València, que permet als entrevistadors obtenir fonts considerables d'informació. Per últim, l'existència d'un moviment obrer moderat, format per artesans i petits propietaris agrícoles permetria certa afinitat d'interessos i mètodes entre els entrevistadors i els entrevistats.

En qualsevol cas, els participants pertanyen a la classe burgesa o als sectors més moderats del món obrer i, per tant, les seues postures solen ser molt semblants, totes elles en l'òrbita del reformisme social. Com hem mencionat abans, haguera sigut interessant les opinions dels sectors més radicals del moviment obrer, anarquistes i socialistes. Aquests només apareixen com de manera negativa i per referències. Per exemple, se sap que els adobers han pertangut a la Federació Regional de la Internacional, amb la que ha col·laborat activament.⁶⁸ Però, no participa del qüestionari i no en sabem la causa.

A més a més, cal afegir que en el cas valencià es plantegen problemàtiques i inquietuds molts semblants a les de la resta de regions espanyoles. En gran part, aquesta similitud pot ser deguda a què el qüestionari ha sigut elaborat a Madrid i els directors del qüestionari a València comparteixen aquestes inquietuds. També comparteixen gran part de les solucions, entre les quals destaquen la reglamentació del treball a través d'un codi de treball, la reglamentació dels gremis i associacions obreres i la instauració i reglamentació dels jurats mixtes. Totes elles dins de l'òrbita del reformisme social.

⁶⁸ *Ibíd*em p. 38

6. Conclusions

El canvi de l'Antic Règim al liberalisme i al sistema capitalista suposa una remodelació radical de totes les estructures econòmiques i socials del país. Aquests canvis tenen unes implicacions i repercussions molt més profundes i complexes del que podem imaginar. Una d'aquestes conseqüències és l'emergència de la qüestió social, que serà un dels aspectes més polèmics i importants de finals del segle XIX i XX del segle. Es sol considerar, però, que Espanya va anar endarrerida en la resposta a aquesta problemàtica, almenys des d'una perspectiva europea. Però, el que es veu quan s'analitza la iniciativa de la Comissió de Reformes Socials i, en especial, el qüestionari realitzat és una gran modernitat. La Comissió es posa a l'avantguarda europea i intenta posar sobre la taula dels temes polítics una qüestió que considera fonamental però que ha passat per la política espanyola sense tenir la importància que tenia.

La qüestió social resulta important a tota Espanya, especialment a les zones més industrials on el contrast és més gran. Però, és al País Valencià on el reformisme social i la preocupació pels assumptes socials adquireix una gran importància. El País Valencià era aleshores industrial i tenia una agricultura moderna molt important, però no és el País Basc o Catalunya (aquest últim ni tan sols va respondre al qüestionari). Sembla ser que és el potent teixit social valencià el que va permetre donar una més que satisfactòria resposta al qüestionari plantejat. Durant tot el procés de resposta s'intenta amb èxit denunciar la precarietat social i posar damunt de la taula possibles iniciatives que milloren la condició de la classe treballadora. Algunes d'aquestes iniciatives, com el descans dominical o la limitació de les hores de treball seran preses en consideració per l'autoritat legislativa i aprovades, la primera en 1903 i la segona en 1919.

Estem davant dels primers passos de l'Estat social a Espanya, en una fase que consisteix simplement en la denúncia de la desigualtat i el perill que aquesta circumstància i malestar suposa per al conjunt de la societat. El procés de reflexió i reparació sobre la desigualtat serà llarg i complex i arriba fins als nostres. De fet, ha canviat fins i tot la forma d'entendre l'Estat tal qual l'entenen hui en dia. La qüestió social, en aquest sentit, és fonamental per entendre l'evolució de l'estat en el segle XIX i XX.

Per últim, la importància de revisitar aquesta iniciativa històrica és l'actualitat del problema social, que no s'ha esvaït, sinó que continua amb distinta intensitat i matisos.

Sembla ser que la qüestió social és consubstancial al capitalisme i, per tant, la reflexió sobre aquesta ens és indispensable hui en dia.

A cinc cèntims el lloc (1890). Font: A. Riis, Jacob, Museum of the city of New York

7. Bibliografia

- Bade, K. J.: "Las migraciones en la Europa del siglo XIX y principios del siglo XX". *Europa en movimiento : las migraciones desde finales del siglo XVIII hasta nuestros días*. p. 121-138.
- Ballester Broseta, Benito (2001). *Historia de la Villa de Algemesí*. Algemesí, Espanya: Ajuntament d'Algemesí.
- Besó Ros, A. (2016). *Horts de tarongers. La formació del verger valencià*. València, Espanya: Institució Alfons del Magnànim.
- Cabrera, M. A. (2014). *El reformismo social en España (19870-1900)*. València, Espanya: PUV.
- Carnero i Arbat, T. (1977). "La gran depressió al País Valencià: crisi i frustració social", en Sisé, P. (1977). *Raons d'identitat del País Valencià*. València, Espanya: Tres i Quatre.
- Castillo, S. (1984). "El reformisme en la Restauración. Del Congreso Sociológico de Valencia a la Comisión de Reformas Sociales", en *Estudios de Historia Social*, vol. 30.
- Comes i Hernández, S. Añó i Bresó, R. (2016). *De la paraula a la sociabilitat: Associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer : Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera : volum monogràfic i miscel·lani*. Alginet, Espanya: Ajuntament d'Alginet.
- Comes i Hernández, S. (2003). *Alginet, arròs i població: un paisatge agrari a la Ribera del Xúquer (1680-1970)*. Alginet, Espanya: S. Comes.
- Cucó, A. (1967). "El Congreso Sociológico Valenciano de 1883", en *Saitabi*, núm. 17. València, Espanya: PUV.
- *Comisión para el estudio de las cuestiones que interesan a la mejora y bienestar de las clases obreras, tanto agrícolas como Industriales y que afectan a las realciones entre el capital y el Trabajo* (1884). Madrid, Espanya: Imprempta de José Mª Ducazcal.
- De la Calle, M. D. (1989). *La Comisión de Reformas Sociales 18813-1903*. Madrid, Espanya: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Engels, F. (1976). *La situación de la clase obrera en Inglaterra*. Madrid, Espanya: Akal.

- Font de Mora, L. (1971). *Taronja i caos econòmic*. València, Espanya: Edicions 62.
- Gil Cremades, J.J. (1969). *El reformismo español. Krausismo, escuela histórica, neotomismo*. Barcelona, Espanya: Ariel.
- Katherine Isaacs, A. (Coord.). (2002). *The Welfare State. Past, Present, Future*. Pisa, Itàlia: Edizioni Plus.
- Lleó XIII (1891). *Encíclica Rerum Novarum*, Vaticano. Font: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html
- Lluch, E. (2003). *La via valenciana*. Catarroja, Espanya: Afers
- Palacio Morena, J. I. (1988). *La institucionalización de la reforma social en España (1883-1924)*. Madrid, Espanya: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Palacio Morena, J. I. (Dir.). (2004). *La Construcción del Estado Social*. Madrid, Espanya: Consejo económico y social.
- Palacio Morena, J. I. (Dir.). (2004). *La Reforma Social en España*. Espanya: Consejo económico y social.
- Piketty, T. (2014). *L'economia de les desigualtats*. Barcelona, Espanya: Edicions 62.
- Piketty, T. (2014). *El capital al segle XXI*. Barcelona, Espanya: RBA.
- Pons Pons, J.; Silvestre Rodríguez, J. (Eds.). (2010). *Los orígenes del Estados del Bienestar en España, 1900-1945: los seguros de accidentes, vejez, desempleo y enfermedad*. Saragossa, Espanya: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Reformas Sociales (1889). Tomo I. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Madrid*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impresor.
- Reformas Sociales (1890). Tomo II. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Madrid*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impresor. 1891
- Reformas Sociales (1891). Tomo III. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Valencia*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impresor. 1891

- Reformas Sociales (1892). Tomo IV. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Alicante, Ávila, Badajoz, Burgos y Cáceres*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impressor. 1891
- Reformas Sociales (1893). Tomo V. *Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. La Coruña, Jaen, Navarra, Oviedo, Palencia y Vizcaya*. Madrid, Espanya: Manuel Minuesa de los Ríos, impressor. 1891
- Romeu Alfaro, S. (1978). "La mujer trabajadora en Valencia. Comisión de Reformas Sociales", en *Estudios de Historia de Valencia*. València, Espanya: PUV.
- Romeu Alfaro, S. (1979). *Eduardo Pérez Pujol: Vida y obra*. València, Espanya: PUV.
- Rosanvallon, P. (1995). *La nueva cuestión social*. Buenos Aires, Argentina: Ediciones Manantial.
- Rosanvallon, P. (2013). *La sociedad de los iguales*. Barcelona, Espanya: RBA.
- Ruiz Torres, P. (Coord.). (1990). *Història del País Valencià. Època Contemporània*. Barcelona, Espanya: Edicions 62
- Sanchis Palacio, J. R. (2016). *La desfeta del sistema financer valencià*. València, Espanya: Vincle.
- Standing, G. (2016). *The precariat*. Londres, Regne Unit: Bloomsbury.
- Suárez Cortina, M. (Ed.). (2011). *Libertad, armonía y tolerancia. La cultura institucionista en la España contemporánea*. Madrid, Espanya: Tecnos.
- Teodoro i Calatayud, C. X. (2007). *Viure, emmalaltir i morir en l'Algemesí contemporani 1838-1936*. Algemesí, Espanya: Ajuntament d'Algemesí.
- Varela Ortega, J. (1977). *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la España de la Restauración (1875-1900)*. Madrid, Espanya: Alianza.

Pati de joc dels infants, el buit de la pobresa (1892). Font: A. Riis, Jacob, Museum of the city of New York.

Vivendes a Jersey Street (1888-1889). Font: A. Riis, Jacob, International Center of Photography.

8. Annexos

Annex 1. Qüestionari de la Comissió de Reformes Socials

I. Gremios

1. Si se han reconstruido con el carácter de asociaciones completamente libres.
2. Si estorban o favorecen la libre acción individual; si ejercen o tiende a ejercer el monopolio.
3. Si se basan en un principio de igualdad entre todos los asociados, o constituyen éstos una jerarquía de diversos órdenes.
4. trabajos hechos por los gremios en punto a estadística, propagación de los conocimientos útiles, exploración de mercados, desarrollo del crédito industrial, establecimiento de instituciones de crédito, auxilio a los inválidos del trabajo, distribución de los impuestos, reformas legislativas, bases de sus estatutos, etc.
5. ¿Se ha intentado la unión y organización consiguiente de los gremios de una región o provincia?
6. Si la reconstitución de los gremios ha sido facilitada o dificultada por la legislación vigente.
7. Atribuciones que tienen los gremios por costumbre respecto de la distribución del impuesto.

II. Huelgas

8. Frecuencia con que han tenido lugar.
9. Si han sido motivadas por diferencias entre capitalistas o obreros sobre el salario, o sobre las horas de trabajo o sobre alguna otra circunstancia.
10. Si han sido generales, o sólo de los obreros dedicados a una industria; si por acuerdo de ellos mismos, o por instigaciones de fuera.
11. Si para terminarlas han intervenido la Autoridad, oficial u oficiosamente; si por virtud de acuerdo entre capitalistas y obreros sin intermediarios, o si acudiendo al nombramiento de hombres buenos, árbitros o jurados mixtos. Cuestiones de derecho que hayan surgido con motivo de las huelgas.
12. Si para sostener la huelga, los obreros han dispuesto de fondos, propios o venidos de fuera, procedentes de suscripción hecha para el caso, o recogidos previamente en las Cajas de resistencia.

13. Si los huelguistas han respetado la libertad de acción de sus compañeros, o han empleado la violencia o la amenaza para alejarlos del trabajo.

14. Número de veces en que respectivamente han cedido a consecuencia de las huelgas, los capitalistas y los obreros, o unos y otros.

15. ¿Han proporcionado las autoridades obreros, tomándolos entre sus subordinados, para ejecutar el trabajo que habían de hacer los huelguistas? Casos en que ha sucedido esto, y sus efectos.

III. Jurados mixtos

16. Si han funcionado jurados mixtos para dirimir equitativa y amistosamente las diferencias que hayan surgido entre propietarios, empresarios o fabricantes y colonos, braceros u obreros.

17. cómo se ha constituido, si con intervención oficial u oficiosa de la Autoridad, o sin ella; participación que han tenido en el nombramiento de jurados, respectivamente, los capitalistas y los trabajadores.

18. Si han entendido tan sólo en las cuestiones que hayan ocurrido con motivo del cumplimiento de los contratos libremente celebrados entre patronos y obreros, o también en las referentes al salario, horas de trabajo, etc.

19. Valor que se han dado a los veredictos de los jurados, y eficacia de los mismos en las relaciones entre obreros y capitalistas.

IV. Asociación

20. Favor o desfavor en que es tenida por la clase obrera en la opinión y en la práctica, como medio de mejorar su condición.

21. Asociación, gratuita o interesada, permanente o transitoria, entre los trabajadores del campo para las faenas agrícolas.

22. Sociedades cooperativas de consumo: Número de ellas y tiempo que llevan funcionando; número de asociados; capital con que cuentan; importe anual de las ventas hechas; su organización y modo de ser administrados.

23. Sociedades cooperativas de producción: Su número y antigüedad; número de asociados; su capital e importe de los negocios que hacen al año; su organización y modo de funcionar.

24. Si los obreros constituyen sociedades colectivas y se interesan en las comanditarias y en las anónimas.

25. Si hay asociaciones de obreros que, pudiendo organizarse legalmente, no lo hacen.

V. Inválidos del trabajo

26. Si existen en las respectivas localidades endemias y sus clases; si han desaparecido algunas poblaciones por causa de ellas; si en otras está disminuyendo el número de habitantes por ese motivo; si se han tomado medidas para destruir dichas endemias o disminuir sus efectos.

27. Higiene y salubridad de los talleres; si existen reglas para la seguridad de los aparatos motores, andamios, etc.

28. *Minas*: Garantías de seguridad, con relación a los obreros, dentro y fuera de aquéllas, y preocupaciones que se toman para evitar los accidentes.

29. *Transportes terrestres*: Enfermedades que suelen padecer los maquinistas y fogoneros de los ferrocarriles; número de los que resultan muertos o heridos por accidentes en un quinquenio; proporción entre el número total de aquellos empleados en una línea y los que no pueden resistir el trabajo por falta de salud.

30. *Transportes marítimos*: Enfermedades más frecuentes entre los maquinistas y fogoneros de los buques de vapor.

31. *Industrias de la pesca*: ¿Hay organizado algún Consejo de Ancianos o Sindicato que prescriba cuándo se ha de salir a la mar? En la mar, ¿hay costumbre de que alguna de las embarcaciones haga de capitana? ¿En qué condiciones y para qué casos? ¿Hay establecido algún sistema de señales en tierra para avisar el mal tiempo o facilitar la arribada cuando recula la mar? ¿Se ha establecido algún servicio de previsión del tiempo con señales que anuncien el probable? ¿Hay establecida alguna estación de salvamento?

32. *Industrias y operaciones insalubres o peligrosas*: Si su condición de tales procede de su misma naturaleza, o de circunstancias accidentales; si por costumbre o por contrato tienen el obrero, o la familia en su caso, derecho a indemnización cuando aquél perece o se incapacita para el trabajo a consecuencia de la índole de éste; si el trabajo de estas industrias produce por necesidad la pérdida de la salud o la muerte anticipada del obrero.

33. *Industria tipográfica*: Efecto del trabajo de imprenta en la salud del obrero; y si es pernicioso, en qué parte es debido respectivamente a la naturaleza de la ocupación, a las muchas horas de trabajo a ejecutarlo de noche, o a las condiciones del local.

34. Si en algún caso se hace efectiva la responsabilidad que pueda haber, por el siniestro ocurrido, a los dueños o encargados de la maquinaria, artefactos, obras, etc.

35. Suerte de los inválidos del trabajo y de las familias de los que mueren por un accidente mientras lo presta; si existen para este fin cajas de retiros y de socorros, constituidas por los ismos obreros; si es costumbre abrir suscripciones públicas en tales casos; si los patronos y las sociedades o compañías auxilian a los obreros que se inutilizan en el trabajo y a las familias de los que perecen, ya con una cantidad que señalen a su arbitrio en cada caso, ya conforme a reglas generales preestablecidas; si la administración socorre a los que incapacitan para el trabajo, o a las familias de los que perecen, en las obras públicas y en las industrias explotadas por el Estado.

VI. Condición económica de los obreros

36. Si, en general, es buena, mediana o mala, distinguiendo los obreros industriales de los agrícolas. Estadística referente a la mortalidad en la clase obrera en cada industria, y comparación con las demás clases sociales.

37. Comparación de la condición económica de la clase obrera con las demás clases sociales, y en particular con la de los capitalistas y propietarios territoriales.

38. Si es frecuente que el obrero llegue a ser empresario o patrono, y manera en que esto se verifica.

39. Influencia de las grandes industrias en la condición económica de los obreros.

40. *Alimentos*: Su naturaleza en cada localidad; suficiencia o insuficiencia del mismo; sus condiciones e influjo en la salud y robustez del obrero y en su capacidad para el trabajo; relación del precio de los artículos de primera necesidad con los salarios, los impuestos, la facilidad o dificultad de las comunicaciones y el régimen arancelario.

41. *Bebida*: Uso y abuso de la misma; su consumo en los establecimientos públicos o en el seno del hogar; cantidad calculada que invierten los obreros en bebidas, distinguiendo sus clases y las saludables de las nocivas.

42. *Vestido*: Sus condiciones, bajo el doble punto de vista del abrigo y del aseo; su coste.

43. *Habitación*: Su capacidad; sus condiciones higiénicas en relación con las leyes de policía sanitaria: cuantía del alquiler; si viven los obreros en casas independientes o en los sotobancos y buhardillas de las habitadas por las demás clases; si hay barrios de obreros dentro o fuera de las ciudades, y si en este último caso existen medios fáciles de comunicación, como ferrocarriles, tranvías, etc.; si la construcción de viviendas para

aquéllos es debida a los particulares o a sociedades, y si obedece a miras interesadas o a sentimientos humanitarios; si los empresarios o las Corporaciones ayudan a los obreros para que adquieran la propiedad de su hogar, cediendo terrenos, dando subvenciones o haciendo anticipos.

44. Circunstancias particulares de la condición económica de los obreros que trabajan en la industria de tejidos, en las minas, en la de transportes marítimos y terrestres, en la de la pesca, en la tipográfica, en la metalúrgica, en la mercantil y en las insalubres o peligrosas.

45. Condición económica de los empresarios de corto sueldo, como escribientes, telegrafistas, porteros, ordenanzas, agentes de policía, peones camineros, guardamontes, etc.; relación de sus sueldos con las obligaciones a que tienen que atender; influjo de la amovilidad en la condición económica de estos funcionarios; si hay tendencia a preferir el desempeño de destinos públicos, aunque estén mal retribuidos y sean inseguros al trabajo en la agricultura, en la industria y en el comercio.

46. Inlujo del trabajo que se ejecute en los establecimientos penitenciarios en la condición de las distintas industrias.

VII. Industrias domésticas

47. Trabajos que se llevan a cabo en el hogar en cada localidad.

48. Relación de este trabajo con el de las fábricas.

49. Producto de las industrias domésticas; materias que emplean. ¿Han desaparecido o tienden a desaparecer estas industrias? ¿Se puede desarrollar alguna nueva?

VIII. Condición moral de la clase obrera

50. *Cultura intelectual*: Número de los que no saben leer ni escribir en cada comarca; asistencia de los obreros a los establecimientos de primera enseñanza, públicos y privados; ídem a los de enseñanza técnica o escuelas de artes y oficios; ídem a los centros de instrucción mercantil; si hay Sociedades o instituciones que se consagren a la propagación de la cultura popular; si los patronos y Compañías hacen algo para facilitar la instrucción de los obreros; naturaleza de los libros y periódicos que circulan entre los mismos.

51. *Cultura artística*: Disposición natural para las bellas artes según las comarcas; si el alejamiento del arte es exclusivo de la clase obrera, o alcanza a todas; conocimiento del dibujo y de las artes decorativas con aplicación a la fabricación; ateneos y casinos de

recreo, e índole de éste; Sociedades corales; diversiones públicas y su influjo en la condición del obrero.

52. *Cultura moral*: Virtudes y vicios más comunes entre la clase obrera; si los últimos son tradicionales, o de fecha reciente; espíritu de economía y de previsión e influjo en el mismo de la existencia o la falta de instituciones que lo estimulen; la prostitución, bajo el punto de vista de la mujer caída en ella, y su influjo en la moralidad de la clase obrera y en las relaciones de ésta con las demás; delincuencia y relación, dentro de cada grupo industrial, entre el número de delincuentes y el total de la clase.

53. Cultura religiosa: Si entre los obreros dominan la piedad o la impiedad, la superstición o la indiferencia.

54. Influencia respectiva de las grandes industrias y de las industrias domésticas en la condición intelectual y moral del obrero.

55. Influencia en la misma de la naturaleza del oficio o clase de trabajo; virtudes y vicios más comunes en los obreros y obreras de cada oficio.

IX. Condición de la familia obrera

56. Edad a que suelen contraer matrimonio los obreros; suavidad o dureza de las relaciones entre los cónyuges; frecuencia en la separación de hecho y de adulterio.

57. Concubinato; cómo lo miran las distintas clases sociales; si es raro o frecuente entre los obreros.

58. Deficiencia de la educación que reciben los hijos de los trabajadores en el seno del hogar; si es por incuria o por impotencia; abandono de los hijos y sus consecuencias.

59. Condición, dentro de la familia obrera, de los ancianos, o valetudinarios.

60. Influjo en las condiciones de la familia obrera del derecho positivo sobre el divorcio, derechos y deberes de los padres, alimentos a los ascendientes, adulterio, amancebamiento y facultad de disponer de los bienes por testamento.

X. Condición social y política de la clase obrera

61. Relaciones entre los obreros y las otras clases sociales; antipatías o simpatías, aproximación o alejamiento entre ellas; influjo en ésta respecto de la cultura del trato social y de las maneras.

62. Interés o indiferencia de las distintas clases sociales ante las necesidades materiales y morales de los trabajadores; asociaciones o instituciones creadas o mantenidas por aquéllas en favor de éstos.

63. Interés o indiferencia de los obreros respecto de la política; si están afiliados a los partidos políticos existentes, o tienden a la formación de otros exclusivamente obreros.

XI. Salario

64. Relación, en general, en cada provincia de la demanda con la oferta de trabajo; si carecen de él los obreros, sea por no haber qué hacer, por falta de capital o por emplearse éste en especulaciones que no lo dan.

65. Tipo medio de salario en cada industria.

66. Días de trabajo al año; día de descanso voluntario, y si son los domingos y fiestas religiosas; días en que están ociosos por falta de ocupación.

67. Si las relaciones entre empresarios y obreros se rigen por la ley de la oferta y el pedido, dependiendo de las oscilaciones del mercado el que los segundos obtengan o no trabajo de los primeros, u obedecen a consideraciones de humanidad u otras análogas.

68. Ídem respecto de la entidad del salario.

69. Si el salario es insuficiente para que el obrero atienda a sus necesidades y las de su familia.

70. Influjo, en la cuantía del salario, de la imperfección de la obra del trabajador, ya sea debida a mala voluntad, ya a ignorancia, ya a ineptitud.

71. Si emplean el salario bien o mal, ya sea en este último caso por vicio, ya por desorden, ya por ligereza.

72. Si la remuneración es insuficiente por ser manifiestamente corta o escasa.

73. Si lo es por la carestía de los artículos de primera necesidad.

74. Si lo es por las muchas obligaciones que pesan sobre el obrero.

75. Si lo es por lo crecido que son los impuestos.

76. Si es costumbre que cuando falta trabajo se lo facilitan a los obreros los particulares o los Ayuntamientos; caso afirmativo, si es antigua esa costumbre, y género de sanción que la hace efectiva.

77. Trabajo a destajo; sus efectos y condiciones.

XII. Participación en los beneficios

78. Si se ha aplicado esta forma de remunerar el trabajo del obrero; sus efectos y consecuencias.

79. Caso afirmativo, si se ha hecho como medio único de retribución, o en combinación con el salario y como suplemento del mismo.

80. Cuantía en uno y otro caso de la participación del obrero los beneficios.

81. Si los obreros, cuando tienen esta participación en los beneficios intervienen en la gestión de la empresa, o continúa ésta a cargo exclusivamente de los patronos.

82. Si el producto de esa participación lo reciben los obreros y disponen libremente de él, o sirve para formarles un capital, dándole colocación en la empresa misma o depositándolo en una caja de ahorros u otra institución análoga.

83. Industria de la pesca: Cómo se reparten los productos de la pesca, expresando lo que corresponde respectivamente a la lancha, al aparejo, al patrón, a los marineros y a los muchachos. ¿Existen compañías o particulares que sean propietarios de las embarcaciones y artefactos empleados? Caso afirmativo, ¿qué retribución reciben los marineros: un salario fijo, uno proporcional al rendimiento de pesca obtenido, o ambos combinados?

84. Transportes marítimos: ¿Es frecuente que se repartan las ganancias del flete entre el naviero, el capitán o patrono y los marineros?

XIII. Horas de Trabajo

85. Cuántas son las horas en que los obreros trabajan al día, máximo y mínimo, según las industrias; si el trabajo es nocturno; si es perenne o alternado.

86. Si este punto ha sido motivo de discordia entre los capitalistas y los obreros, y cómo se ha dirimido.

87. Si el número de horas de trabajo permanece estacionario o propende a subir o bajar.

88. Transportes terrestres: Número de horas que trabajan los maquinistas y fogoneros, tanto de trenes de viajeros como de mercancías; número de horas de descanso entre dos viajes consecutivos; horas de trabajo de los guardagujas, expresando si uno mismo hace el servicio de día y de noche, y cuántos trenes pasan y a qué horas.

89. *Transporte marítimo*: horas de trabajo de maquinistas, fogoneros y marineros a bordo de los buques de vapor, y de los últimos en los de vela; horas empleadas en las faenas de carga y descarga; cuántos días permanecen, por término medio al año, sin navegar ni efectuar operaciones de carga y descarga.

90. *Industria tipográfica*: Horas de trabajo; si trabajan de noche, y en caso afirmativo, si es por procurarse una mayor ganancia o por índole de la obra.

91. *Industria mercantil*: Número de horas que trabajan al día los dependientes de comercio; si lo prestan de día y de noche; si sólo los días laborales o también los festivos.

92. *Industria minera*: Número de horas de trabajo dentro y fuera de las minas, y si prestan aquél de día y de noche.

XIV. Trabajo de las mujeres

93. Trabajo de la mujer en la casa y fuera de ella; condiciones en que se verifica en este último caso, y sus consecuencias.

94. ¿Busca la mujer trabajo fuera del hogar por absoluta necesidad, o por el deseo de aumentar el haber de la familia?

95. ¿Trabajan las mujeres en las mismas industrias que los varones? ¿Trabajan las mismas horas que éstos?

96. ¿Se dedican, dentro del hogar, a trabajos que se relacionen con el de los talleres?

97. Influjo de la vida del taller o de la fábrica en la moralidad de la mujer soltera y de la casada, y en el modo de llenar la última su cometido en la familia.

98. Cuando se emplean mujeres en las mismas industrias que los varones haciendo un trabajo análogo o idéntico, ¿qué relación hay entre el salario que perciben respectivamente?

99. ¿Se emplean las mujeres en las industrias insalubres o peligrosas? ¿En qué proporción toman parte en las faenas del camp?

100. *Industria mercantil*: Servicio de las mujeres en el comercio; ramos en que alternan con los varones; ventaja o inconvenientes de que haya en un establecimiento dependientes de ambos sexos.

101. *Industria tipográfica*: ¿Prestan algún trabajo de las imprentas las mujeres?

102. *Transportes marítimos*: ¿Se ocupan las mujeres en las faenas de carga y descargas de los muelles? ¿Qué jornal ganan y en qué proporción está con el salario que se paga a los varones?

103. *Industria minera*: ¿Trabajan las mujeres en las minas? ¿Qué jornal ganan y en qué proporción está con el salario que se paga a los varones?

104. *Servicios públicos*: ¿Están recomendados algunos e éstos, ya sean nacionales, provinciales o municipales, a las mujeres?

XV. Trabajo de los niños

105. ¿Se ha cumplido en todo o en parte la Ley de 24 de julio de 1873?

106. Géneros de trabajo en que se emplean los niños con distinción de sexo y edad, en las minas, en las fábricas de tejidos, en las de fundición de metales, en las industrias insalubres o peligrosas, etc.

107. Efecto del mismo en el desarrollo físico y espiritual de la población obrera.

108. Si el trabajo de los niños es compatible o incompatible con la asistencia de aquéllos a las escuelas de instrucción primaria.

109. Industrias en que se emplean los niños en trabajos de noche.

110. Número de horas de trabajo; edad de los niños ocupados.

111. Qué salario perciben en las distintas industrias.

XVI. Cultivo de la tierra

112. Proporción en que se encuentran, en cada provincia, la superficie dedicada a cultivo, la que puede reducirse a él, la que es monte alto o bajo y la erial. Número de fincas que quedan sin cultivo o lo reciben insuficiente.

113. Proporción en que están en cada provincia, los propietarios que cultivan sus fincas y los labradores que las llevan en arriendo, aparcería, censo, enfiteusis u otro concepto.

114. Número de propietarios que cultivan la tierra con obreros; ídem de los que trabajan por sí mismos.

115. Número de explotaciones que pertenecen a sociedades de capitalistas; ídem de las que pertenecen a sociedades de trabajadores.

116. Si la propiedad está acumulada en pocas manos, o dividida entre muchos; si toda ella, o únicamente la dedicada a determinados cultivos.

117. Extensión media de las fincas y parcelas; si las que cultiva cada agricultor forman coto redondo, o están diseminadas.

XVII. Obreros agrícolas

118. Cuántos jornaleros emplea anualmente la agricultura en cada provincia; número de los que son hijos de la misma y de los que proceden de otras.

119. Número de días en que por término medio tienen trabajo en el año.

120. Si viven en la casa del propietario todo el año o por temporada, o en sus casas.

121. Si son exclusivamente jornaleros, o cultivan a la vez tierra por cuenta propia.

122. Término medio del jornal de un bracero agrícola en cada localidad y en cada especie de cultivo; su relación con el valor de la tierra.

123. Si reciben en algún caso, como remuneración de su trabajo, parte de los frutos cosechados o alguna otra en especie.

124. Si la remuneración, sea en forma de salario o en otra, es suficiente para atender a las necesidades del obrero.

XVIII. Labriegos propietarios

125. Su número en cada provincia, relaciones entre ellos y los obreros agrícolas.

126. Si trabajan al propio tiempo como jornaleros.

127. Si llevan a la vez fincas con arrendamiento.

128. Uso que hacen del crédito para el cultivo.

129. Si su número tiende a aumentar o a disminuir.

130. Influjo respectivo de la acumulación y de la división de la propiedad en el número de labriegos propietarios.

131. Ídem de la desamortización.

132. Si se asocian para el cultivo, el riego, el empleo de máquinas, el establecimiento de instituciones de crédito, seguro o previsión, etc.

XIX. Aparcería

133. Si es frecuente o existe sólo por excepción.

134. ¿Quién pone el capital, los aperos y el ganado?

135. ¿Quién paga los impuestos, las mejoras y la reparación de desperfectos?

136. ¿Cómo se distribuyen los productos de la finca entre el propietario y el aparcerero? ¿Es siempre la proporción la misma, o varía según las circunstancias?

137. Duración que por lo general tiene este contrato.

XX. Arrendamiento de fincas rústicas

138. Término medio de la duración de los arrendamientos; si los hay o los ha habido y los hereditarios de hecho o de derecho.

139. Si la renta se satisface en dinero, o en especie; si en cantidad fija, o en una proporcionada a los frutos obtenidos; épocas del año en que por costumbre se percibe en cada localidad.

140. Si es regulada su cuantía por la competencia o por la costumbre.

141. Si en la práctica se aplaza, reduce o condena por entero la renta cuando por caso fortuito se pierde la cosecha en todo o en parte.

142. ¿Indemniza el dueño al arrendatario las mejoras hechas por éste en la finca?

143. ¿Termina el arrendamiento por la muerte del colono, o continúa en cabeza de sus hijos?

144. ¿Quién suele pagar la contribución territorial, el dueño o el arrendatario?

145. ¿Es frecuente el subarriendo?

146. Si es costumbre inscribir los arrendamientos en el Registro de la Propiedad.

147. ¿Se han establecido por la costumbre, antigua o reciente, cláusulas especiales para el contrato de arrendatario al intento de mejorar la condición del colono?

XXI. Instituciones censuales

148. Influjo, en la condición de los cultivadores del suelo, de la enfiteusis, foros, establecimientos a rebassa morta, revasajeta, trudos, etc.

149. Efectos, en la suerte de algunas de estas instituciones, del laudemio, del comiso y del tanteo.

150. Frecuencia en cada provincia del censo reservativo y del consignativo, e influjo que ha ejercido en el último la nueva legislación hipotecaria.

151. Frecuencia de la redención de los censos de todas especies; dificultades con que tropieza en la práctica.

152. Distinción entre el aprovechamiento del suelo y del vuelo, y sus consecuencias.

153. Concesión de eriales y terrenos vírgenes para su descuaje de roturación; condiciones con que los ponen en cultivo los concesionarios.

XXII. Crédito territorial

154. Término medio del interés con que se presta en cada provincia con la garantía de bienes inmuebles.

155. Si los préstamos hipotecarios que figuran como hechos sin interés en la Estadística oficial, son realmente gratuitos o está aquél embebido en el capital.

156. Si han alcanzado a los labriegos propietarios los beneficios de la nueva legislación hipotecaria.

157. Proporción entre los préstamos hechos a la pequeña propiedad que han sido reembolsados a su tiempo por los prestatarios y los que han devuelto mediante la intervención de los tribunales.

XXIII. Crédito agrícola

158. ¿Qué cantidad piden anualmente a préstamo los agricultores en cada provincia para el cultivo de los campos? ¿Con qué condiciones por lo general? ¿A qué interés medio?

159. ¿Hay intermediarios entre el prestamista y el prestatario? ¿Es fácil obtener dinero bajo la garantía personal del deudor? ¿Hay exactitud en el reembolso de los préstamos y el pago de los intereses?

160. Si es frecuente el préstamo en especie, y con qué interés medio se dan granos y semillas a renuevo.

161. ¿Se aseguran las cosechas antes de tomar prestado con la garantía de las mismas?

162. ¿Estorban al crédito agrícola las disposiciones del derecho civil respecto de la preferencia de que goza el propietario para el cobro de la renta y las del procesal sobre el juicio ejecutivo, tercerías, juicio de testamentaría y abintestato, quiebras y concursos?

163. ¿Hasta qué punto satisfacen las exigencias del crédito agrícola los antiguos pósitos?

164. ¿Existe o se ha intentado establecer algún banco agrícola por la iniciativa individual o con el auxilio de alguna Corporación?

XXIV. Bienes comunales

165. Entidad de los que poseen los pueblos en cada provincia.

166. Forma de su aprovechamiento por los vecinos, y su influjo en la condición de las clases agrícolas y de los labriegos propietarios.

167. Consecuencias de las distribuciones de los mismos, hechas dentro y fuera de la ley.

168. Consecuencias del cierre y acotamiento de los predios y de la consiguiente supresión de los aprovechamientos comunes, antes existentes, en la condición de los obreros agrícolas y de los labriegos propietarios.

XXV. Montes públicos

169. Importancia de los mismos en cada provincia.

170. Aprovechamiento de los montes del Estado y su influjo en la condición de la clase obrera.

171. Aprovechamiento de los montes de los pueblos y sus consecuencias.

172. Abusos a este respecto y efectos de la legislación que rige en la materia.

XXVI. Instituciones de previsión de crédito y de seguro

173. *Cajas de ahorro*: Interés que satisfacen; número y cuantía de las imposiciones; límites en que las utiliza la clase obrera.

174. Crédito personal de los trabajadores; si hallan éstos dinero, y en que condiciones; si se garantizan unos obreros a otros con este fin.

175. *Montes de piedad*: Interés que devengan; condiciones en que hacen los préstamos; número y cuantía de los mismos; frecuencia con que los solicitan los obreros; proporción en que están los reintegrados voluntariamente a su vencimiento con los que son mediante la venta de la cosa dada en garantía.

176. *Casas de préstamos*: Interés medio con que hacen éstos; distinguiendo el real del simulado; épocas del año en que solicitan con más frecuencia: garantías con que prestan; relación calculada en que están los que se reembolsan con los que se hacen efectivos mediante la venta de la prenda; estimación que merecen a todas las clases, y en especial a la obrera, las casas de préstamos.

177. *Sociedades cooperativas de crédito*: Su organización y modo de funcionar; número de asociados; capital; número e importe de los préstamos hechos al año.

178. Asociaciones e instituciones encaminadas a hacer prosperar el crédito popular.

179. *Sociedades de socorros mutuos*: Número de las mismas y de los asociados; cantidades facilitadas al año a enfermos, ancianos, viudas, huérfanos, obreros sin trabajo, etc.

180. *Cajas de retiro*: Número de interesados; capital reunido; cuantía de las pensiones suministradas.

181. *Sociedades y Compañías de Seguros*: Extensión en que las utilizan los obreros.

XXVII. Beneficencia

182. Beneficencia privada; la mendicidad; socorros a domicilio; establecimientos benéficos sostenidos por particulares o por Sociedades caritativas.

183. Beneficencia pública; establecimientos generales y locales; su influjo en la suerte de los obreros.

XXVIII. Emigración

184. Movimiento de la población entre provincia y provincia; influjo en el mismo de la demanda y la oferta del trabajo, y de las condiciones de la agricultura y de la industria en cada comarca.

185. Si la costumbre y la tradición favorecen o dificultan el cambio de domicilio por parte de la clase obrera.

186. Número de los que emigran al extranjero, con expresión de los países a que se trasladan.

187. Influjo que ejercen en este respecto la necesidad, la costumbre y los estímulos utilizados por ciertas empresas.

188. Proporción en que está con el número total de emigrantes el de los que vuelven a la patria, y dentro de éste los que han mejorado de condición, con los que no lo han conseguido.

189. Si la emigración tiende a aumentar o a disminuir.

XXIX. Sucesión hereditaria

190. Influjo favorable o adverso de las legítimas en la condición de la familia obrera en general, y especialmente en la de los labriegos propietarios.

191. Forma en que se suelen hacer las particiones; si hay costumbre de adjudicar a un heredero los bienes inmuebles con la obligación de satisfacer en dinero su parte a los demás u otras análogas; si se dividen las fincas hasta donde es preciso solamente, o más allá de lo necesario.

192. Consecuencias de la libertad de testar en las provincias en que está aquella consagrada con más o menos extensión.

193. Si es frecuente que los testadores dediquen a fines benéficos, de enseñanza, etc., la porción de su haber de que pueden disponer, o parte de ella.

194. Proporción en que están con el número total de pleitos civiles el de los originados por la sucesión hereditaria.

XXX. Impuestos

195. Influjo de la cuantía y demás circunstancias de la contribución territorial en la condición de los obreros agrícolas y de los labriegos propietarios.

196. Influjo de las contribuciones indirectas, en especial la de consumos y la de aduanas, en la condición de la clase obrera en general.

197. Vicios y abusos en la distribución y percepción de los impuestos, y sus efectos en la suerte de los obreros industriales y agrícolas.

198. Participación, mayor o menor, de la clase obrera en los servicios a que se destinan parte de los impuestos nacionales y locales, como enseñanza, beneficencia, obras públicas, etc.

XXXI. Industrias explotadas por el estado

199. *Fábricas de tabacos*: Condiciones higiénicas de las salas de labor; enfermedades más frecuentes entre las obreras.

200. Máximum, medio y mínimum del salario que se paga a las operarias.

201. Horas de trabajo.

202. Edad y estado civil de éstas; ¿viven solteras con sus familias, o separadas de ellas?

203. Condición moral de las obreras.

204. *Fábricas de armas*: Número de obreros estables que hay en cada fábrica.

205. Máximum, medio y mínimum del salario que ganan los empleados en las distintas operaciones.

206. Relación de estos salarios con los que se pagan a los obreros por la industria particular.

207. Número de horas de trabajo al día.

208. Obra a destajo; sus efectos.

209. Porvenir que tienen los obreros dentro de la fábrica, y garantías de estabilidad en la misma.

210. Relación del importe de los salarios con los productos elaborados.

211. Arsenales: Número de obreros empleados en ellos, distinguiendo los meros braceros de los que no lo son.

212. Máximum, medio y mínimum del salario que perciben en cada oficio; si se ejecutan trabajos por contrata o a destajo.

213. Condición moral de los obreros de los arsenales.

214. Porvenir de los obreros dentro de los mismos y seguridad o inseguridad de su empleo.

215. Oscilaciones en el número de trabajadores que necesitan los arsenales; si los despedidos hallan fácilmente ocupación en la localidad.

216. Relación del importe de los salarios con la obra hecha en los arsenales.

217. Organización interior de éstos, bajo el punto de vista de la disciplina, en cuanto se refiere a los obreros.

XXXII. Obras públicas

218. Los que trabajan en ellas, ¿ganan un salario mayor, igual o menor, que los obreros ocupados en obras particulares de clase análoga?

219. En el caso de ejecutarse las obras por contrata ¿se entienden los obreros con destajista que a su vez lo hacen con el contratista, o con destajistas que se entienden con contratistas parciales, los cuales a su vez lo hacen con el contratista principal? ¿En qué proporción se reparten en uno y otro caso las ganancias entre contratistas, destajistas y obreros?

220. ¿Toman alguna vez los obreros mismos por su cuenta una obra o trozos importantes de ella? ¿Qué obstáculos han encontrado en la legislación de obras públicas?

221. Los destajistas ¿pagan a los obreros a jornal, o por unidades de obra?

222. El trabajo de los penados en las obras públicas, ¿perjudica a la clase obrera?

223. Cuando se agrupan temporalmente gran número de obreros en una obra pública, ¿en qué proporción aumenta el precio de los artículos de primera necesidad, y en cuál el consumo de bebidas alcohólicas?

Madrid, 30 de abril de 1884

El Presidente de la Comisión
Segismundo Moret y Prendergast

El Secretario General
Gumersindo de Azcárate

El Secretario General
Daniel Balaciart

El Secretario Especial de la Comisión
J. Martos Jiménez